

ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
EĞİTİMDE PSİKOLOJİK HİZMETLER
ANABİLİM DALI

18723

**EYLEM KİMLİKLEME DÜZEYİNE, YAŞ, CİNSİYET,
SOSYOEKONOMİK DÜZEY VE OKUL TÜRÜNÜN ETKİSİ**

DOKTORA TEZİ

T. C.

Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

Selahattin ÖĞÜLMÜŞ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. İpek GÜRKAYNAK

ANKARA - KASIM 1991

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
TABLolar LİSTESİ.....	iv
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	v
BÖLÜM I: GİRİŞ	
Eylem Kimlikleme.....	1
Eylemin Belirsizliği Sorunu.....	4
İnsanın Kendi Eylemleri Hakkındaki Bilgisi.....	11
Eylemler İle Eylemlerin Kimlikleri Arasındaki Bağlar.....	15
Kimlik Bağı.....	16
Eylem Bağı.....	16
Niyet Bağı.....	16
Yansıtıcı Bağı.....	18
Eylem Nedir?.....	19
Kimlik Yapısı ve Kimlikleme Düzeyi.....	21
Eylem Kimlikleme Kuramı'nın Sayıltıları.....	28
Eylem kimlikleme Kuramı'nın Temel İlkeleri.....	30
Kimlikleme Düzeyinin Belirleyicileri.....	34
Davranışın Oluştığı Ortam.....	34

Davranışın Zorluğu.....	36
Kişinin Deneyimi.....	37
Başat Kimlik Düzeyinin Belirlenmesi.....	38
Kimlikleme Düzeyi ve Davranış.....	39
Eylemin Denetlenmesi.....	39
Edimin Zedelenmesi.....	42
Kimlik Düzeyi ve Davranışın İçsel ya da Dışsal Nedenlere Yüklenmesi.....	43
Benlik Kavramı ve Eylem Kimlikleme.....	44
Eylem Kimliklemede Bireysel Farklar.....	46
Eylem Kimlikleme Düzeyindeki Fark, Bir Kişilik Özelliği midir?.....	49
İlgili Araştırmalar.....	52
Problem.....	65
Amaç.....	68
Önem.....	68
BÖLÜM II: YÖNTEM	
Araştırma Modeli.....	70
Araştırma Grubu.....	71
Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Araçları.....	74
Davranış Kimlikleme Formu (DKF).....	74
Geçerlik Çalışmaları.....	76
DKF'nin Türkçe'ye Uyarlanması.....	79
Sosyoekonomik Düzey Ölçeği (SED Ölçeği).....	85

Verilerin Toplanması.....	88
---------------------------	----

Verilerin Çözümlemesi.....	89
----------------------------	----

BÖLÜM III: BULGULAR VE YORUM

Yaş, Cinsiyet ve Sosyoekonomik Düzeyin Eylem

Kimlikleme Düzeyine Etkisine İlişkin Bulgular.....	92
--	----

Yaş Değişkeninin Eylem Kimlikleme Düzeyine Etkisine İlişkin Bulgular.....	94
--	----

Cinsiyet Değişkeninin Eylem Kimlikleme Düzeyine Etkisine İlişkin Bulgular.....	95
---	----

Sosyoekonomik Düzey Değişkeninin Eylem Kimlik- leme Düzeyine Etkisine İlişkin Bulgular.....	96
--	----

Yaş, Sosyoekonomik Düzey ve Okul Türünün Eylem

Kimlikleme Düzeyine Etkisine İlişkin Bulgular.....	97
--	----

Okul Türü Değişkeninin Eylem Kimlikleme Düzeyine Etkisine İlişkin Bulgular.....	99
--	----

BÖLÜM IV: ÖZET, SONUÇ VE ÖNERİLER

Özet.....	103
-----------	-----

Sonuç ve Öneriler.....	107
------------------------	-----

KAYNAKÇA.....	109
----------------------	------------

EKLER

EK 1: Davranış Kimlikleme Formu.....	118
--------------------------------------	-----

EK 2: Sosyoekonomik Düzey Ölçeği.....	124
---------------------------------------	-----

TABLÖLAR LİSTESİ

	Sayfa
I. Birinci Gruptaki Deneklerin Yaşları, Cinsiyetleri ve Sosyoekonomik Düzeyleri.....	72
II. İkinci Gruptaki Deneklerin Yaşları, Sosyoekonomik Düzeyleri ve Öğrenim Gördükleri Okul Türleri.....	73
III. DKF İle Değişik Ölçeklerden Alınan Puanlar Arasında Hesaplanan İlişki Katsayıları.....	78
IV. DKF'nin İlk Çeviri Formunun Uygulanmasından Elde Edilen Verilere Göre, Maddelerin Üst Düzeyde Kimliklenme Oranları (M) ve Madde-Test Korelasyonları.....	81
V. DKF'deki Maddelerin Üst Düzeyde Kimliklenme Oranları ve Madde - Test Korelasyonları.....	84
VI. Yaş, Cinsiyet, SED ve Okul Türü Değişkenlerine Göre Oluşturulan Grupların DKF Puanı Ortalamaları ve Standart Sapmaları.....	91
VII. Yaş, Cinsiyet ve SED'e Göre Oluşturulan Gruplardaki Öğrencilerin DKF Puanlarının Ortalamaları ve Standart Sapmaları.....	92

VIII. Farklı SED'lerdeki Ailelerden Gelen, Değişik Yaşlardaki Kız ve Erkek Öğrencilerin DKF Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları.....	93
IX. Değişik Yaş Gruplarındaki Öğrencilerin DKF Puanı Ortalamaları Arasındaki Farklara Uygulanan t Testi Sonuçları.....	94
X. Yaş, Sosyoekonomik Düzey ve Okul Türüne Göre Oluşturulan Gruplardaki Öğrencilerin DKF'den Aldıkları Puanların Ortalamaları ve Standart Sapmaları.....	98
IX. Yaş, Sosyoekonomik Düzey ve Okul Türü Değişkenlerine Göre Oluşturulan Grupların DKF Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları.....	98
XII. Farklı Türdeki Liselerde Öğrenim Gören Öğrencilerin DKF Puanı Ortalamaları Arasındaki Farklara Uygulanan t Testi Sonuçları.....	99

ŞEKİLLER LİSTESİ

I. Bir Kimlik Hiyerarşisi.....	23
II. "Bir kişinin anahtarlarını kaybetmesi" eylemine ait kimlik hiyerarşisi.....	25

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Eylem Kimlikleme

İnsanlar yaşamları boyunca sürekli olarak birşeyler yaparlar ya da yapıyormuş gibi görünürler. Vallacher ve Wegner (1985) tarafından öne sürülen Eylem Kimlikleme Kuramı'nda "eylem akışı" olarak adlandırılan ve sözkonusu kuramın çıkış noktalarından birini oluşturan bu olgu, pekçok yazar tarafından vurgulanmaktadır. Örneğin Barker (1964), küçük çocukların davranış kayıtları incelendiğinde "davranış akışı"nın sıklıkla yön değiştirdiğinin görülebileceğini, insan davranışının en belirgin özelliklerinden birinin değişkenliği olduğunu belirtir. İnsanın kendi davranışlarından da gözleyebileceği bu olgu, başka bir deyişle, davranışın değişkenliği olgusu, öykü ve roman yazarları tarafından sık sık vurgulanır (Heider, 1958; Barker, 1964; Gürkaynak, 1978). İnsan yaşamının, bir etkinlikten diğerine değişme ile nitelenebileceğini

belirten Atkinson ve Birch de (1977) aynı olgudan "etkinlik akışı" olarak söz ederler.

Vallacher ve Wegner'e göre (1985), günün herhangi bir anında, başka bir deyişle yukarıda sözü edilen etkinlik ya da eylem akışının herhangi bir noktasında kişiye ne yaptığı sorulduğu zaman, kişinin yaptığı ya da yapmakta olduğu şeyi betimleyen bir yanıt verdiği görülür. Kişinin yaptığı ya da yapmakta olduğu şey başkalarına anlamsız gibi görünse bile, "ne yapıyorsun?" sorusuna şu ya da bu şekilde bir karşılık vermesi için uzun uzun düşünmesi gerekmez. Gerçekte kişi, "ne yapıyorsun?" sorusuna verdiği yanıtla o andaki eylemini kimliklemektedir (Vallacher ve Wegner, 1985). Kişinin eylemlerini kimliklemesi için her zaman başka bir kişinin kendisine ne yaptığını sorması da gerekmez; zira insanlar ne yaptıklarıyla ilgili olarak kendilerince şu ya da bu şekilde bir anlayışa sahiptirler. Ne yaptıklarıyla ilgili bir soruya, yaptıkları şeyle ilgili kendi anlayışlarını dile getirerek kolayca yanıt verebilirler ve söz konusu eylemlerini kolayca kimlikleyebilirler. Başka bir deyişle, insanların yaptıkları şeylerle ilgili bilişsel tasarımları vardır ve eylem kimlikleme de bu bilişsel tasarımların sözel olarak ifade edilmesidir (Vallacher ve Wegner, 1987).

Eylem Kimlikleme Kuramı'na göre belli bir davranış, çeşitli şekillerde betimlenebilir ve çeşitli şekillerde kimliklenebilir (Wegner ve ark., 1984; Vallacher ve Wegner, 1985; 1987). Yine bu kurama

göre, eylemlerle eylemlerin kimlikleri arasında sıkı bir bağ vardır. Bu nedenle; eylemin kendisi, bir kişinin o eylemi nasıl kimlikleyeceğini etkileyebildiği gibi eylemin kimlikleniş biçimi de kişinin eyleminin yönünü değiştirmesinde ya da aynı yönde devam ettirmesinde etkili olabilmektedir (Vallacher ve Wegner, 1985).

Bir insanın ne yaptığına ilişkin bilgi edinmenin iki yolu vardır (Andersen ve Ross, 1984). Bunlardan biri, kişinin doğrudan gözlenebilen beden hareketleri, diğeri ise, doğrudan gözlenemeyen duygu ve düşünceleridir. Vallacher ve Wegner (1985), birincisine "eylem akışı", ikincisine de "eylem kimlikleme akışı" demektedirler. Kurama göre, eylem akışı ile eylem kimlikleme akışı arasında bir koşutluk vardır. Başka bir deyişle, insanın günlük yaşamında eylem akışının yanı sıra bir de kimlik akışı söz konusudur. "Bir kimsenin kendi davranışlarını yorumlama ve etiketleme süreci" (Baron ve Byrne, 1987, s. 111) olarak da tanımlanan eylem kimlikleme, kişinin ne yaptığını her zaman tam ve açık bir biçimde belirtmeyebilir; bununla birlikte, eylem kimlikleme ne yaptığımızı ya da yaptığımız şeyle ilgili kendi anlayışımızı başkalarına iletmemizde en önemli araçtır. Dolayısıyla da eylem kimliklemenin, düşünce ve davranış arasında bir köprü oluşturduğu söylenebilir (Vallacher ve Wegner, 1985).

Eylem Kimlikleme Kuramı, temelde, yukarıda sözü edilen eylem akışı ile eylem kimlikleme akışı arasındaki ilişkiyi konu edi-

nir. Kuramın temel amacı, düşünce ve davranış arasındaki köprünün doğasını ve işleyişini açıklamaktır. Bu amaçla, kuramın ele aldığı başlıca konular şunlardır: Bir eylem nasıl ve ne olarak kimliklenecektir? Bir eylemin kimliği o eylemi nasıl etkilemektedir? Eylemin kendisi eylem kimliklemeyi nasıl etkilemektedir? Eylem kimlikleme ile bireyin benlik kavramı arasında nasıl bir ilişki vardır? Eylem kimlikleme düzeyi açısından bireysel farklılıklar var mıdır? Varsa bunların olası nedenleri nelerdir? v.b.

Bu araştırmanın kuramsal temelini oluşturması ve ülkemizde şu anda pek tanınmaması nedeniyle, eylem kimlikleme kuramı, bu kuramın dayandığı temel düşüncelerle birlikte aşağıda ayrıntılarıyla tanıtılmıştır.

Eylemlerin Belirsizliği Sorunu

Küçük çocuklara dil öğretirken karşılaşılan en önemli zorluklardan biri, çevredeki nesnelerin, insanların ve olayların nasıl adlandırılacağına karar vermektir (Brown, 1967). Zira aynı nesne, insan ya da olayı tanıtan pek çok isim vardır. Örneğin, küçük bir çocuğa madeni yüz lirayı tanıtmak istediğimizi düşünelim: Bu nesneden söz ederken, çocuğa onun "metal bir nesne" olduğunu, "para" olduğunu, "madeni para" olduğunu, v.b. söyleyebiliriz. Bu ifadelerin hepsi de aynı nesneyi tanıtmaktadır. O halde küçük bir çocuğa bu nesneden söz ederken, onu ne olarak tanıtacağız?

İnsanları ve hayvanları tanıtırken de aynı belirsizlikle karşılaşılır. Örneğin, komşu evde oturan polis memuru Ahmet Bey'i çocuğa nasıl tanıtacağız? O'nun bir "komşu" olduğunu mu yoksa "Ahmet bey", "polis", "A'nın babası", v.b. olduğunu mu söyleyeceğiz?

Brown (1967), bu sorulara kısalık-sıklık ilkesinin kısmen yanıt verebileceğini belirtir. Bu ilkeye göre, bir nesne ya da kişiyi tanıtan isimler arasında en kısa olanı ve en sık kullanılanı hangisi ise, çocuğa söz konusu nesne ya da kişi o isimle tanıtılır. Çünkü, yetişkinler arasında çocukların uzun isimleri telaffuz etmekte zorluk çektikleri şeklinde evrensel ve güçlü bir inanç vardır. Bu inançla yetişkinler çocuklara bir nesneyi tanıtırken, o nesnenin en kısa ve en sık kullanılan adını söylemeyi yeğlerler.

Ancak, kısalık-sıklık ilkesi her zaman geçerli yordamalar yapamamaktadır. Örneğin, "meyve" sözcüğü "portakal" sözcüğünden hem daha kısadır hem de göreceli olarak daha sık kullanılır. Buna karşın portakalı meyve olarak değil, portakal olarak tanıtırız.

Brown'a göre (1967), kısalık-sıklık ilkesinin dışında, bir nesnenin nasıl tanıtılacağını ya da ne olarak adlandırılacağını belirleyen iki etken daha vardır. Bunlardan biri, nesnenin belli bir özelliğine dikkat çekmemiz gereken bir durumun var olması; diğeri de, çocuğun merakını gidermek istememizdir. Örneğin, madeni parayı ağzına almaması için çocuğu uyarmak istediğimizde, nesnenin bu

özelliğine dikkat çeker ve "metal bir nesne" olduğu için onu ağzına almaması gerektiğini söyleyerek çocuğu uyarırız. Bazen de yalnızca çocuğun merakını gidermek için, o nesnenin ait olduğu kategori içindeki yerini söyleriz. Örneğin "sandalye" bir "mobilya"dır, "elma" bir "meyve"dir deriz.

Nesne ve insanları adlandırmada karşılaşılan bu belirsizlik, eylemler için de geçerlidir. Çünkü eylemler de çok değişik şekillerde betimlenebilir ve sınıflandırılabilir (Tuomela, 1977). Bu noktadan hareket eden Vallacher ve Wegner (1985), normal sözcük dağarcığına sahip olan bir kişinin, gözlenebilir her eylemi değişik şekillerde betimleyebilme ve kimlikleyebilme yetisine sahip olduğunu belirtir. Örneğin; "ışığı yakma" eylemi, aynı zamanda "düğmeye basma" olarak da kimliklenebilir; "yüzmeye gitme" eylemi, "serinleme" ya da "egzersiz yapma" olarak kimliklenebilir. Özetle; tıpkı nesne ve insanlarda olduğu gibi, eylemler de kendilerinin gerçekte ne olduklarını belirten değişmez kimliklere sahip değildirler. Bu nedenle de eylem kimikleme, bir eylemi betimleyen bir çok olası kimlik arasından o andaki duruma uygun olduğu düşünülen bir tanesinin seçilmesi olarak görülebilir (Vallacher ve Wegner, 1985).

Bir eylemin nasıl kimlikleneceğine ilişkin bu belirsizlik; Anscombe, Davidson, Shwayder, D'Arcy (Aktaran: Goldman, 1970); Austin, Danto, Ryle, Wittgenstein (Aktaran: Vallacher ve Wegner, 1987) ve Tuomela (1977) gibi çok sayıda felsefeci tarafından zaman

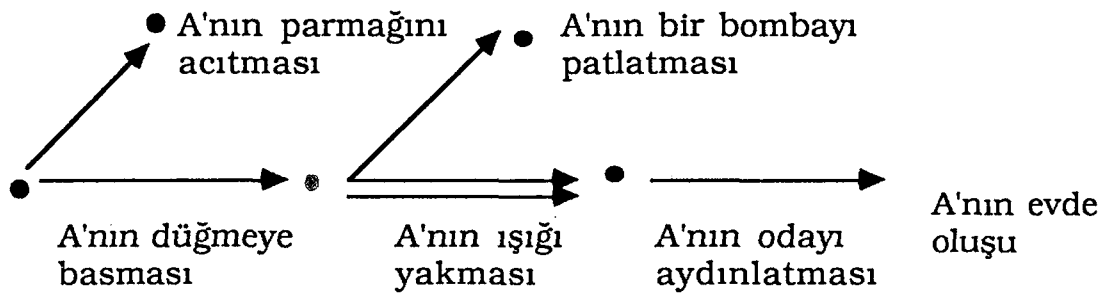
zaman dile getirilmiş; bu konu felsefeciler arasında önemli tartışmalara yol açmıştır. Tartışılan sorun şudur: Eğer bir eylem pek çok biçimde kimliklenebiliyor ise ve normal sözcük dağarcığına sahip bir kişi de herhangi bir eylemi farklı şekillerde kimlikleyebiliyor ise, o zaman, kişinin yaptığı eylem gerçekte nedir? Eylem kimlikleri birbirleriyle eşanlamli sözcükler olmaktan çok, eylemin değişik anlamlarını belirttikleri için, ortada bir tek eylemin mi yosa bir çok eylemin mi olduğu belli değildir.

Bu soruna yönelik olarak felsefeciler arasında iki farklı yaklaşımdan söz edilebilir. Bunlardan biri kökten birleştirici yaklaşım, diğeri de ince eleme yaklaşımıdır (Tuomela, 1977).

Kökten birleştirici yaklaşıma göre, bir tek eylem çok farklı betimlemelere sahip olabilir. Örneğin, "kütük biçme" eylemi, aynı zamanda "odun kesme", "testere ile gürültü çıkarma", "çok miktarda talaş elde etme", v.b. olarak da betimlenebilir. Ancak söz konusu eylemin pek çok şekilde betimlenebiliyor olması, ortada birden çok eylem olduğu anlamına gelmez. Bu yaklaşımı savunan yazarlardan biri olan Anscombe, görüşlerini şu örnekle açıklar: "Kolunu amaçlı bir biçimde hareket ettiren, su tulumbasını çalıştıran, evin su gereksinimini karşılayan ve (varsayalım ki su zehirli olduğu için) ev halkını zehirleyen bir kişi dört eylem mi yapmıştır yoksa yalnızca bir tek eylem mi? ... Kısaca, burada dört betimlemesiyle yalnız bir tek eylem vardır" (Aktaran: Goldman, 1970).

Aynı yaklaşımı savunan Davidson da (Aktaran: Goldman, 1970) düşüncesini şu örnekle açıklar: "Düğmeye basar, ışığı yakar ve odayı aydınlatırım; farkında olmadan evde olduğumun bilincine ulaşırım. Burada dört farklı şey değil, dört betimlemesi verilen bir tek şey, (evdeyim), vardır". Goldman'ın (1970) kimlik tezi adını verdiği bu yaklaşım, Anscombe ve Davidson'ın yanı sıra, Shwayder ve D'Arcy tarafından da savunulmaktadır (Goldman, 1970).

Tuomela (1977) ve Goldman (1970) gibi yazarlar tarafından savunulan diğer yaklaşım ise ince eleme yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre, yukarıda verilen örnekte birden fazla eylem vardır. Tuomela bu görüşü daha iyi açıklayabilmek için, Davidson'ın verdiği örnekten yola çıkarak bir eylem ağacı çizmeyi önerir. Varsayalım ki A kişisi düğmeye bastığında, Davidson'ın söylediklerine ek olarak, parmağını acıtır ve A'nın bilmediği bir nedensel mekanizmayla, lambanın ışığı bir bombayı patlatır. Bunlar şu şekilde gösterilebilir (Tuomela, 1977):

Yukarıdaki şekilde görülen düğmelerin her biri, ince eleme yaklaşımını savunanlar için ayrı bir eylemi göstermekte iken; kökten birleştiriciler için aynı eylemin farklı betimlemelerini göstermektedir. Yukarıdaki tek oklar nedensel ilişkiyi, çift ok ise kavramsal ya da anlamsal ilişkiyi göstermektedir. Bu durumda yukarıdaki şekil şöyle açıklanabilir: A'nın düğmeye basma eylemi, nedensel olarak A'nın odayı aydınlatmasına yol açmıştır. Bu, düğmeye basmanın ışığın yanmasına neden olması gerçeğine dayanır. Bu durumda ışığın yanması, anlamsal olarak odanın aydınlanması demektir; böylece A'nın ışığı yakması, kavramsal olarak A'nın odayı aydınlatmasına yol açar. Öte yandan, bu ağaçta, düğmeye basmanın iki bağımsız eylem yarattığına da dikkat edilmelidir. Bu dallanma olasılığı, yukarıdaki şeklin ağaç-benzeri görünümünü sağlar.

Bu eylem ağacı, ince eleme yaklaşımını savunanlar için şimdi altı eylemi gösterirken, kökten birleştiriciler için yine yalnızca bir eylemi göstermektedir (Tuomela, 1977).

Yukarıda kısaca özetlenen tartışmalardan da anlaşılacağı gibi, eylemin belirsizliğinden kaynaklanan ve ortada bir tek eylemin mi yoksa bir çok eylemin mi olduğu sorusu ile ortaya konan sorun, henüz çözümlenmiş değildir. Vallacher ve Wegner'e göre (1985), eylemin belirsizliği ile ilgili bu sorunu, insan davranışlarının psikolojik açıdan incelendiği deneylerdeki deneklerin ne yaptığı sorununa dönüştürdüğümüz zaman; söz konusu tartışma daha da kar-

maşıklaşır. Örneğin, Milgram'ın itaat deneyinde, araştırmacının, başka bir kişiye tehlikeli şoklar verilmesini isteyen emirlerine deneklerin çoğu itaat etmiştir. Daha doğrusu araştırmacının kendisi deneklerin bu eylemini "itaat etme" olarak kimliklemiştir. Oysa bu eylem, "bir deneye katılma", "birilerinin yeni birşey öğrenmesine yardım etme", "psikolojinin ilerlemesine katkıda bulunma", "bir şok makinesini çalıştırma" ya da "bir düğmeye basma" olarak da kimliklenebilir. Aynı eleştiri, Asch'ın çizgilerin uzunluğuna karar vermeyi içeren uyma deneyi, Latané ve Darley'nin ortaya çıkan acil bir durumu araştırmacıya haber vermeyi içeren deneyi ile Bandura ve Ross'un saldırganlık deneyi için de geçerlidir. Oysa psikologlar deneklerin eylemlerini itaat, uyma, yardım etme, saldırganlık, v.b. olarak kimliklemekte; söz konusu eylemlerle ilgili diğer pek çok kimliği gözardı etmektedirler (Vallacher ve Wegner, 1985).

Eylemin belirsizliği sorunu, belli bir eylemin birden fazla kimliğe sahip olabileceğini göstermesi açısından önemlidir. Ancak, Eylem Kimlikleme Kuramı, bir eylemin gerçekte ne olduğu sorunuyla doğrudan ilgilenmez. Kuramın ilgilendiği temel soru, "insanlar belli bir eylemde bulunurken ne yaptıklarını zannediyorlar?" sorusudur. Bu soru da, doğal olarak, insanların yaptıkları şeyle yaptıklarını zannettikleri şeyin aynı olup olmadığı sorusuna yol açar. Başka bir deyişle, insanlar, yaptıkları şeyin ne olduğunu gerçekte bilebilirler

ve kendi davranışlarını denetleyebilirler mi? Psikolojideki değişik yaklaşımların, bu sorulara verdikleri yanıtlar aşağıda tartışılmıştır.

İnsanların Kendi Eylemleri Hakkındaki Bilgisi

Bir kişinin yaptığı şeyle yaptığını zannettiği şey aynı mıdır? Başka bir deyişle, insanlar kendi eylemlerini ne dereceye kadar "doğru" kimlikleyebilir? İnsan, yapmakta olduğu bir eylemin ne olduğunu eylemde bulunmadan önce mi yoksa eylemi tamamladıktan sonra mı bilir? Davranışın bilişsel olarak denetlenmesini de içeren bu ve benzeri sorulara farklı yanıtlar verilebilir. Bu sorulara verilecek yanıtlar, psikologların ya da psikolojideki çeşitli yaklaşımların insanın doğasına ilişkin görüşlerine sıkı sıkıya bağlıdır.

İnsanların geleceğe ilişkin planlar yapabilme, niyetlerini sözel olarak ifade edebilme ve eylemlerinin olası sonuçlarını düşünebilme yetisine sahip oldukları şeklindeki görüşlerden hareket eden psikologlar (örneğin: Miller, Galanter ve Pribram, 1960; Glasser ve Zunin, 1979; Glasser, 1981 ve 1984; Heckhausen ve Beckmann, 1990), insanın yapmakta olduğu ya da yaptığı şeyleri önceden bilme yetisine sahip olduğunu, davranışlarını bilişsel olarak denetleyebileceğini kabul ederler.

Bu görüşü benimseyen psikologlardan Miller, Galanter ve Pribram'a göre (1960), insan gününün nasıl geçeceğini hayalinde

canlandırır ve bazı planlar yapar. Planlar, insanın gün boyunca zamanını nasıl harcayacağı ile ilişkilidir. Örneğin bir kişi sabah kahvaltısını yaparken, o gün elektrik, su ve telefon faturalarını ödemeye; bir süre önce okumaya başladığı bir kitabı bitirerek kütüphaneye iade etmeye, v.b. karar verebilir. Kişinin yaptığı planın bu aşamada ayrıntılı olması gerekmez. Örneğin önce hangi faturayı ödeyeceğini, faturayı ödemeye giderken hangi yollardan geçeceğini, ne ile gideceğini ayrıntılarıyla planlaması gerekmez. Başka bir deyişle, kişi gününü planlarken yapacağı her bir alt eylemi ya da etkinliği sıraya dizmek zorunda değildir. Kişi için bu aşamada önemli olan şey, gününün bir bölümünü alacak olan etkinliğin adıdır (Miller, Galanter ve Pribram, 1960).

Kişinin kendi davranışlarından sorumlu olduğunu vurgulayan Gerçeklik Terapisi yaklaşımı da (Glasser ve Zunin, 1979), insanın ne yaptığını önceden bilme yetisine sahip olduğu ve kendi davranışlarını bilinçli olarak denetleyebileceği sayılımasına dayanır. Gerçeklik Terapisini geliştiren Glasser'e göre (1981; 1984), insanlar ne olmak ve ne yapmak istediklerini kendileri seçer. İnsanın yaptığı hiçbir şey, kendisinin dışındaki durumların, olayların ya da kişilerin etkisiyle olmaz. Dış güçler kişiyi etkileseler bile, belli bir şekilde davranmasına neden olmazlar; insanlar belli bir şekilde davranmayı kendileri seçerler. Eylemlerin niyetler tarafından denetlendiğini, süregiden davranışları niyetlerin yönlendirdiğini be-

lirten Hackhausen ve Beckmann'ın da (1990) bu yaklaşımı benimse-
dikleri söylenebilir.

İnsanların ne yaptıklarını önceden bildikleri ve dav-
ranışlarını bilişsel olarak denetleyebilecekleri şeklindeki görüş, W.
James'den kaynaklanmaktadır (Wegner ve ark., 1984). James'e göre
bir eylemi yapma düşüncesi, eğer o eylemi engelleyen birşey yoksa,
eyleme yol açma eğilimindedir. Örneğin, kişi parmağını oynatmayı
düşünür ve oynatır. İnsanın yapmakta olduğu şeyi önceden bildiğini
ve eylemlerini bilişsel olarak denetleyebildiğini kabul eden bu
görüşün, özellikle basit fiziksel hareketler için uygun olduğu
söylenebilir.

Psikanalitik yaklaşım ve davranışçı yaklaşım ise; insanın
ne yaptığını önceden bilemeyeceğini, dolayısıyla da davranışını
bilişsel olarak denetleyemeyeceğini vurgular. Psikanalitik yak-
laşımına göre davranışlar bilinç dışı nedenlerden kaynaklanmak-
tadır. Kişi, davranışın bilinçdışı nedenlerini bilmediği için, ne
yaptığını önceden bilemez; yaptığı şeyin ne olduğunu ya eylemi ta-
mamladıktan sonra ya da eylemi yaptığı sırada bilebilir (Vallacher
ve Wegner, 1987). Davranışçı yaklaşımın en önemli temsilcisi olan
Skinner'e göre ise (1953), davranış, çevresel değişkenlerin fonksiyo-
nudur. Dolayısıyla, davranış bilişsel olarak değil, çevresel
değişkenler manipule edilerek denetlenebilir. Skinner'e göre (1953)
insanlar yaptıkları, yapmakta oldukları ya da yapacakları şeyleri

bilmeyebilirler ve bunun çeşitli nedenleri vardır. Örneğin kişi birşey yapmış olduğunun farkında olmayabilir; bu nedenle de yaptığı şeyi betimleyemeyebilir. Dil sürçmelerinden unutkanlıklara kadar pek çok davranış bunun örneğidir. Kişi, birşeyler yapmakta olduğunu da bilmeyebilir; dalgınlıkla yapılan davranışlar, farkında olmadan yapılan el kol hareketleri, mekanik olarak yapılan ve alışkanlık haline gelen bazı davranışlar bunun örneğidir. Nihayet insan saldırgan eğilimlerinin ve alışılmadık tercihlerinin farkında olmadığı için de neler yapacağını bilemeyebilir (Skinner, 1953). Kısaca, insanın kendisi hakkındaki bilgileri eksiktir. İnsan, kendi davranışlarını önceden bilemez ve bilişsel olarak denetleyemez.

Kendini Algılama Kuramı da (Bem, 1972), insanın kendi davranışlarının ne olduğunu önceden bilemeyeceği görüşünü yansıtır. Bem'e göre (1972) insanlar, kendileri hakkındaki bilgileri, tıpkı bir dış gözlemci gibi, kendi davranışlarını ve davranışın olduğu koşulları gözleyerek elde ederler. Kişi duygularına, tutumlarına ve diğer içsel durumlarına ilişkin çıkarsama yaparken; içsel ipuçlarının zayıflığı ve belirsizliği oranında, işlevsel olarak bir dış gözlemci ile aynı durumdadır. Dış gözlemci ise bireyin içsel durumlarına ilişkin çıkarsama yapmak için bazı dışsal ipuçlarına güvenmek zorundadır. Vallacher ve Wegner'e göre (1985; 1987) Bem'in yaklaşımı, insanın kendi davranışını önceden bilemeyeceği ve bilişsel olarak denetleyemeyeceği görüşünü yansıtmaktadır.

Eylem Kimlikleme Kuramı, her iki görüşün de farklı koşullar altında doğru olabileceğini kabul eder. Yani, insanlar bazen belli bir anlayışla ya da kimlikle belli bir eyleme başlarlar ve eylemlerini o kimlikle sürdürürler. Bazen de yaptıkları şeyin ne olduğunu eylemi yaparken ya da eylemi bitirdikten sonra kimliklendirirler. Dolayısıyla da, yaptıkları şeyin anlamını, eylemlerini tamamladıktan sonra bilebilirler.

Eylemler ile Eylemlerin Kimlikleri Arasındaki Bağlar

Adams, eylem kuramlarının algı ve eylem arasında nasıl bir bağ olduğu konusuna çok az önem verdiğini; dil ve eylem arasındaki ilişkiye ait oldukça az miktarda sistematik bilgiye sahip olduğumuzu belirtir (Aktaran: Colley ve Beech, 1988). Eylem kimlikleme kuramının, düşünce ve davranış arasındaki ilişkiyi konu edinen bu sorun üzerinde odaklaştığı söylenebilir. Zira eylem kimlikleme kuramı, eylemlerle eylemlerin kimlikleri arasındaki ilişki üzerinde durmaktadır.

Vallacher ve Wegner'e göre (1985), genel olarak, eylemlerle eylemlerin kimlikleri arasındaki bağ konusunda dört farklı görüş öne sürülebilir. Bunlar: kimlik bağı, eylem bağı, niyet bağı ve yansıtıcı bağıdır. Bunların her biri aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

Kimlik Bağı

Zaman içinde ortaya çıkan bir dizi eylem olarak tanımlayabileceğimiz eylem akışı ile, eylem akışının sözel olarak ifade edilmesi olarak tanımlayabileceğimiz kimlik akışı arasında hiç bir bağ olmadığını belirtir. Gerçekte, yalnızca bir kimlikle daha sonra ortaya çıkacak olan başka bir kimlik arasında bir bağ olduğu öne sürülür. Başka bir deyişle, belli bir zamanda sunulan bir kimlik, yalnızca daha sonra sunulacak olan başka bir kimliğin yordayıcısı olabilir. Eğer böyleyse, "ders çalışıyorum" diyen bir kişinin, daha sonra da buna çok benzer birşey söyleyeceğini (örneğin, "sınava hazırlanıyorum" gibi) bekleyebiliriz. "Ders çalışıyorum" diyen bir kişinin daha sonra yapacağı eylemin (örneğin, kitap okuma ya da yazı yazma gibi) ne olacağını yordayamayız.

Eylem Bağı

Eylem ile kimlik arasında değil, yalnızca bir eylem ile daha sonra ortaya çıkacak olan başka bir eylem arasında bir bağ olduğunu belirtir. Eğer böyleyse, örneğin kitap okumakta olan bireyin daha sonra bu eyleme benzer başka bir eyleme geçeceğini (örneğin, not tutmaya başlayacağını, v.b.) bekleyebiliriz.

Niyet Bağı

Eylem akışı ile kimlik akışını birbirine bağlayabilecek önemli bir bağıdır. Eğer gerçekten böyle bir bağ varsa, o zaman, belli

bir zamanda sunulan bir kimlik, bir süre sonra ortaya çıkacak olan eylemin yordayıcısı olacaktır. Örneğin, ne yapıyorsun? sorusuna "lokantaya gidiyorum" yanıtını veren, başka bir deyişle eylemini "lokantaya gıtme" olarak kimlikleyen bir kişinin, bir süre sonra "yemek yeme" ya da benzer bir eylemde bulunacağı yordanabilir. Bu bağ, kişinin kendi eylemi hakkında ön bilgiye sahip olduğu görüşüne dayanır. Bu bağ nedeniyle insanların planlarından ya da niyetlerinden söz etmek olasıdır.

Niyet bağının hem hukukta hem de psikolojide çok sık olarak benimsendiği görülür. Hukukta suç sayılan bir eylemi kasıtlı ya da kasıtsız olarak yapan kişilere farklı cezaların verilmesi; ahlak gelişimi süreci içerisinde çocuğun, kişileri, eylemlerinin sonuçlarına göre yargıladığı evreden, niyetlerini de dikkate alarak yargıladığı bir evreye geçmesi, niyet bağının kabulünü gösterir. Psikolojideki pek çok araştırma, insanın bilinçli bir varlık olarak ele alındığı kuramsal bir modele dayanır (Langer, 1978). Örneğin yükleme kuramları, insanı, çevredeki olayların nedenlerini bilinçli ve sistematik bir şekilde araştıran bir varlık olarak betimler. Yükleme kuramlarının babası sayılan, kişilerarası ilişkiler konusunda öncü ve kapsamlı düşünceler üretmiş olan Heider (1958); bir davranışın nedeninin kişiye yüklenmesinde kişinin gücünün ve gösterdiği çabanın yanısıra, niyetinin de dikkate alındığını belirtir.

Dolayısıyla, Heider'in da (1958) niyet bağıını benimsediğı söylenebilir.

Yansıtıcı Bağ

Belli bir zamanda yapılan bir eylemin, o eyleme ilişkin olarak, daha sonra ortaya çıkacak olan bir kimliğin yordayıcısı olabileceğini belirtir. Örneğin; ışığın düğmesine bastıktan sonra, kişinin, ışığı yaktığını söylediğini varsayalım. Bu örnekte "ışığı yakma" kimliğinin yordayıcısı, daha önce yapılan "düğmeye basma" eylemidir. Psikolojide davranışçı yaklaşımın ve psikanalitik yaklaşımın yansıtıcı bağ görüşünü kabul ettiğı söylenebilir. Bu görüşü benimseyen psikologlara göre, gerçekte eylem kimlikleme, kişinin yaptıklarını haklı göstermesine yarayan bir araçtır (Vallacher ve Wegner, 1985).

Psikolojideki çeşitli kuramlar, düşünce ve davranış arasında, yukarıda özetlenmiş olan bağlardan birini ya da diğerini, bazen de bu bağlardan ikisini birlikte benimsemiştir. Örneğin; davranışçı yaklaşımın eylem bağıını ve yansıtıcı bağı benimsediğı, bilişsel yaklaşımın ise kimlik bağıını ve niyet bağıını benimsediğı söylenebilir (Vallacher ve Wegner, 1985).

Eylem kimlikleme kuramına göre, zamanın akışı içerisinde, düşünce eyleme yol gösterir ve yine bu akış içerisinde yukarıda özetlenmiş olan bağların her biri zaman zaman ön plana çıkar. Bu-

nunla birlikte, bu temel bağlar çeşitli şekillerde biraraya gelerek döngüsel bağlar oluşturabilir. Eylem kimlikleme kuramı bu döngüsel bağların ikisi üzerinde önemle durmaktadır. Süreklilik ve ortaya çıkış döngüleri denilen bu döngüsel bağlar, özellikle insanın eylemlerine yol göstermeleri açısından önemlidir. Süreklilik döngüsü, kişinin eylemini zaman içerisinde devam ettirmesini sağlar; ortaya çıkış döngüsü ise, kişinin eyleminde değişmeye yol açar. Kurama göre, bir kişinin o andaki eylemine devam etmesinden ya da o andaki eylemini değiştirmesinden bu iki döngüsel bağ sorumludur (Vallacher ve Wegner, 1985).

Buraya kadar olan bölümde, eylem kimlikleme kuramının dayandığı temel düşünceler ve kavramlar tanıtılmıştır. Bundan sonra ise, "eylem" kavramının tanımına, kuramın sayıltılarına, ilkelere, doğurgularına ve bu araştırmanın problemine yer verilecektir.

"Eylem" Nedir?

Davranışlarla ilgili açıklamalarımız ile davranışı betimleyiş biçimimiz arasında sıkı bir bağ vardır (Tuomela, 1977). Bu nedenle, hem eylem kimlikleme kuramında hem de diğer kuram ve yaklaşımlarda "eylem" kavramıyla ne anlatılmak istendiğinin açıklanması gerekir. Bu, bir yönüyle de eylemin belirsizliği sorunuyla ilgilidir.

Tuomela'ya göre (1977) eylemler; bir kapıyı açma, caddede karşıdan karşıya geçme, fatura ödeme, birisini öldürme, birşey yapmaktan çekinme, birşey için söz verme, v.b. gibi davranışları kapsar. Genelde eylemler beden hareketlerinden oluşsalar bile, beden hareketlerinden ayırdedilmelidir. Çünkü eylemler beden hareketlerinden daha fazla birşeyleri içermektedir. Örneğin bir çek imzalamak, el ve beden hareketlerinden oluşsa bile, el ve beden hareketlerinden çok daha fazla birşeyleri içermektedir.

Davranışçı yaklaşımı benimseyen psikologların bu görüşe katılmadıkları görülür. Bu yaklaşıma göre psikoloji, insanın gözlenebilen davranışlarını ele almalıdır. Bu yaklaşımın temsilcilerinden Skinner'e göre (1953), davranışlar nesnel terimlerle betimlenmelidir. Örneğin, açık duran bir pencereden, üzerinde ev giysileri olan ve elinde bir kitap tutarak sağa-sola bakınan bir kişiyi gözlediğimizi varsayalım. Bu kişinin davranışları nesnel terimlerle şu şekilde betimlenebilir: "Adam odanın ortasında ayakta duruyor", "sağa-sola bakınıyor", "sağ elinin parmakları arasında bir kitap tutuyor", v.b. Eğer bu kişinin davranışlarını, örneğin "gözlüklerini arıyor" şeklinde betimlersek, davranışı betimlemekten çok yorumlamış oluruz. Yorum ise davranışın bir özelliği değildir (Skinner, 1953).

Davranışla eylem arasında ayırım yapan yazarlardan biri de Wittgenstein'dir. Wittgenstein, eylemle davranış arasındaki farkı

vurgulamak için şu ilginç soruyu sorar: "kolumu havaya kaldırıyorum"dan, "kolumu yükseltiyorum"u çıkarırsak geriye ne kalır? O'na göre davranış, yalnızca hareket gösterir, harekete atıf yaparken; eylem, davranışı ve daha fazlasını göstermektedir (Aktaran: Wegner ve Vallacher, 1987).

Eylem kimlikleme kuramı ise "eylem" kavramı ile "davranış" kavramı arasında fark gözetmez. Nitekim, Vallacher ve Wegner (1985) kendi kuramlarını "Eylem Kimlikleme Kuramı" olarak adlandırırken; kişilerin eylemleri hangi düzeyde kimliklediklerini ölçmek için geliştirdikleri ölçeği "Davranış Kimlikleme Formu" olarak adlandırmışlardır. Eylem kavramı da "kişilerin yapmakta oldukları birşeyi söylerken ima ettikleri olaylar" şeklinde tanımlanır (Vallacher ve Wegner, 1985).

Kimlik Yapısı ve Kimlikleme Düzeyi

Herhangi bir eylemin farklı şekillerde betimlenebileceği, dolayısıyla da farklı kimliklere sahip olduğu belirtilmişti. Eylem kimlikleme kuramına göre bu kimlikler, birbirleriyle sistematik ilişkilere dayalı bir bütün ya da hiyerarşik bir yapı oluştururlar. Bu hiyerarşik yapı içerisinde en alt düzeyde yer alan kimlikler, o eylemin nasıl yapıldığını ya da eylemi yapan kişinin beden hareketlerini içerir. Üst düzeylerde yer alan kimlikler ise, o eylemin sonuçlarını, hangi etkiyle yapıldığını, eylemi yapan kişinin

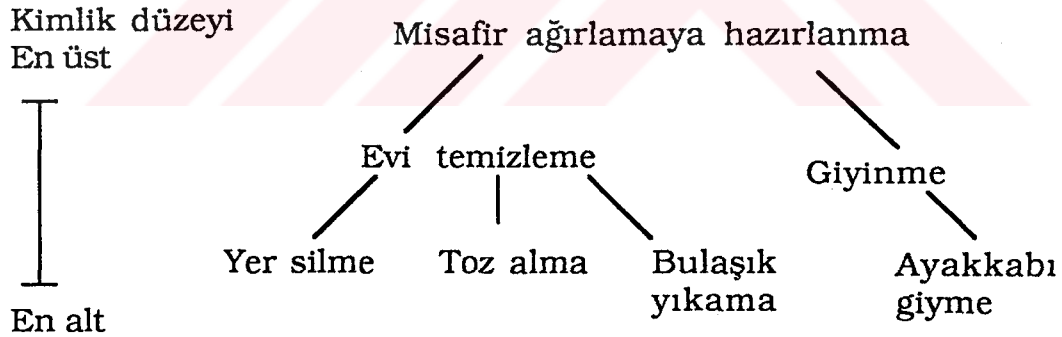
amacını ya da niyetini içerir. Kimlik yapısı içerisinde, bu iki uç nokta arasında çeşitli düzeylerde ve çok sayıda kimlik yer alır (Vallacher ve Wegner, 1985; 1987).

Kimlik düzeyi görelî bir kavramdır. Örneğin "yemek yeme" eylemi, "çigneme ve yutma", "açlık giderme", "beslenme" olarak da kimliklenebilir. Bu kimlikler arasında "açlık giderme" kimliği, "çigneme ve yutma" kimliğine göre üst düzeyde iken, "beslenme" kimliğine göre alt düzeydedir. Bu nedenle, bir kimliğin alt ya da üst düzeyde olduğuna karar vermek için, o kimliğin ait olduğu hiyerarşi içindeki yerine bakmak gerekir.

Kimlik yapısı denilen bu hiyerarşideki kimlikler, alt düzeyden üst düzeye doğru aracılık ilişkisi ile sıralanır. Örneğin, birey bir düğmeye basarak odanın ışığını yakar. Burada "düğmeye basma", "ışığı yakma" eylemi için aracı olan bir eylemdir. Aracılık ilişkisi tersine çevrilemez. Örneğin, ışığı yakarak düğmeye basma söz konusu olamaz. O halde "ışığı yakma" kimliği, "düğmeye basma" kimliğinden daha üst düzeydedir. Örnekteki bireyin, bir arkadaşının ricasını yerine getirmek için ışığı yaktığını varsayalım. Bu durumda aynı eylem, "arkadaşın ricasını yerine getirme" olarak da kimliklenebilir. Düğmeye basma kimliğine göre üst düzeyde olan "ışığı yakma" kimliği, "bir arkadaşın ricasını yerine getirme" kimliğine göre alt düzeyde bir kimlik olacaktır. Özetle, düğmeye basılarak ışık yakılır, ışık yakılarak bir arkadaşın ricası yerine ge-

tirilir, arkadaşın ricası yerine getirilerek ona bir iyilik yapılır, arkadaşına bir iyilik yaparak kişi iyi bir dost olduğunu gösterir, vb. "Bu durumda yukarıdaki eylem için, hiyerarşik bir düzen içerisinde alt düzeyden üst düzeye doğru "düğmeye basma", "ışığı yakma", "bir arkadaşın ricasını yerine getirme", "bir kimseye iyilik yapma", "bir kişiye dostluk gösterme", v.b. kimliklerinin oluşturduğu bir kimlik yapısından söz edilebilir.

Basit bir kimlik hiyerarşisinde, genellikle, alt düzeylerdeki çok sayıda kimlik, üst düzeyde birçok kimliğe; bu kimlikler de daha üst düzeydeki bir ya da birkaç kimliğe bağlanır. Bunu daha iyi açıklayabilmek için aşağıdaki şekilden yararlanabiliriz (Vallacher ve Wegner, 1985, s. 22).

Şekil 1. Bir Kimlik Hiyerarşisi.

Bir kimse, evin yerlerini silerek, tozunu alarak, bulaşıklarını yıkayarak evi temizler. Aynı şekilde, ayakkabılarını (ve elbisesini) giyerek giyinir. "Evi temizleme" kimliği, hemen hemen aynı düzeyde olan "yer silme", "toz alma" ve "bulaşık yıkama" kimliklerine göre

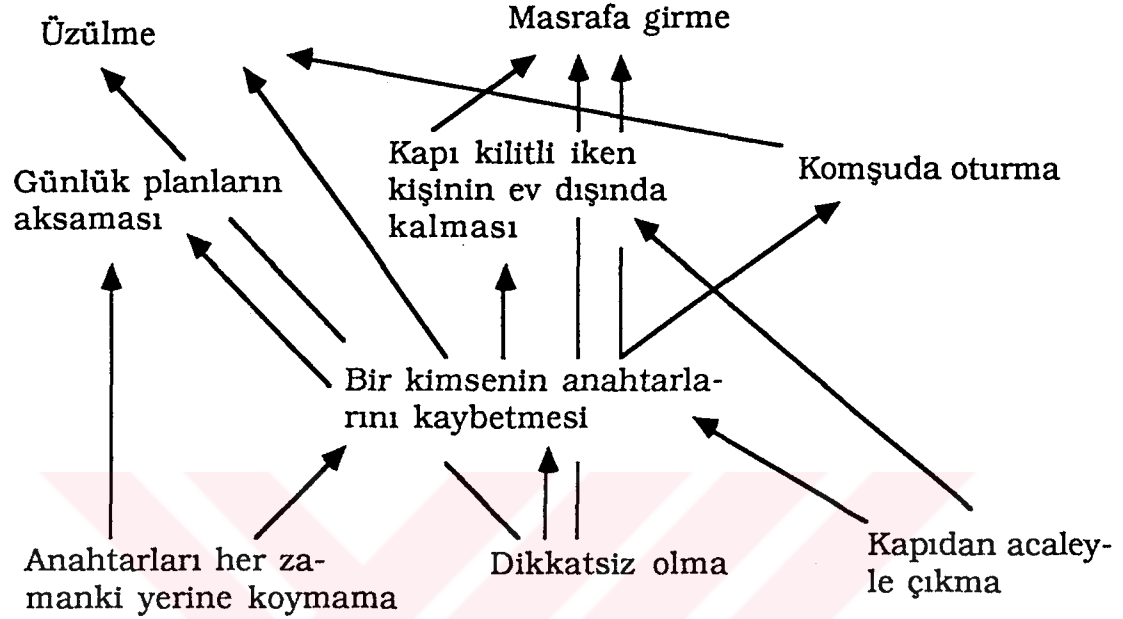
üst düzeyde bir kimliktir. "Giyinme" de "ayakkabı giyme"ye göre üst düzeyde bir kimliktir. Kişi, evi temizleyerek ve giyinerek misafir ağırlamaya hazırlanır. Dolayısıyla, "misafir ağırlamaya hazırlanma", evi temizleme ve giyinme kimliklerine göre daha üst düzeydedir. Sonuçta, kişinin görünüşte farklı pekçok eylemi, aracılık ilişkisiyle üst düzeyde bir tek kimlik altında birleşmektedir (Vallacherv e Wegner, 1985).

Kimlik hiyerarşileri yukarıdaki örnekte olduğu gibi, her zaman piramite benzer bir düzen oluşturmazlar. Eylemin kimlik yapısını oluşturan bu hiyerarşi, çoğu kez bir ağacı andırır. Bu tür kimlik yapılarında karmaşık bir hiyerarşi söz konusudur. Vallacher, Wegner, Bordiery ve Wenzlaff'ın (1981) yaptıkları bir araştırmada, "anahtarı kaybetme" eylemiyle ilgili olarak, araştırmaya katılan deneklerin belirttikleri kimliklerin oluşturduğu karmaşık hiyerarşi, Şekil 2'de görülebilir.

Şekil 2'de de görüldüğü gibi, anahtar kaybetme eylemiyle ilgili kimlikler arasında toplam 14 bağlantı vardır. Daha basit bir kimlik hiyerarşisine sahip olan "misafir ağırlamaya hazırlanma" da ise bağlantı sayısı yalnızca 6'dır.

Kısaca özetlemek gerekirse, kimlik yapıları basit ya da karmaşık olabilir. Basit kimlik yapılarında hem kimlik sayısı hem de bu kimlikler arasındaki bağlantı sayısı azdır. Karmaşık kimlik

yapılarında ise, hem kimlik sayısı hem de kimlikler arasındaki bağlantı sayısı daha fazladır.

Şekil 2. "Bir kişinin anahtarlarını kaybetmesi" eylemine ait kimlik hiyerarşisi (Vallacher ve Wegner, 1985, s. 51).

Kimlik yapılarının gelişmesinde bilişsel gelişimin önemli bir rolü vardır. Zira, eylem kimliklemenin temelinde eylemlerle ilgili bilişsel tasarılar bulunur. Bilişsel tasarı, herhangi bir eylemle ilgili öznel yaşantı olarak tanımlanabilir (Vallacher ve Wegner, 1985). Bilişsel tasarıların oluşmasında, çocuğun çevreyle olan etkileşimi önemli bir yer tutar (Huttenlucher ve ark. 1983). Yeni doğan bebekler, ellerini, kollarını, bacaklarını rastgele hareket ettirirler. Piaget'nin duyusal-devinim adını verdiği ve yaklaşık olarak iki yaşına kadar devam eden bu dönemde çocuklar, yaptıkları hareket-

lerle hareketlerinin sonuçları arasında bağlantılar kurarlar ve böylece eylemlerle ilgili bilişsel tasarılar oluşturmaya başlarlar.

İnsanın bir eylemi kimlikleyebilmesi için, hem o eyleme uygun kimlikleri hem de bu kimliklerin birbiriyle bağlantılarını bilmesi gerekir. Eylemlerle ilgili kimliklerin ve bu kimlikler arasındaki ilişkilerin öğrenilmesi de gelişme süreci içerisinde özellikle dil gelişimi ile çok yakından ilgilidir. Zira eylem kimlikleme, kişinin kendi davranışlarını yorumladığı ve etiketlediği bir süreçtir. Eylem kimliklemede dil gelişiminin önemini gösteren diğer bir nokta da, insanların çeşitli eylemleri benzerliklerine ya da farklılıklarına göre soyutlayarak gruplandırmasıdır. Örneğin, hırsızlık ve adam öldürme gibi birbirinden farklı iki eylem, dil aracılığıyla soyutlanarak "yasadışı davranış" şeklinde görülebilir. Başka bir deyişle, bu iki eylem, daha üst düzeyde bir kimlik olan "yasadışı davranışta bulunma" olarak kimliklenebilir.

Herhangi bir eylemin kimlik yapısı bütün bireyler için aynı değildir. Örneğin, mutfaktaki kavanozun kapağını açamayan A'nın, bu işi yapmasını B'den istediğini düşünelim. Kavanozun kapağını açarak tekrar A'ya veren B, bu eylemini "birisine yardım etme" olarak kimlikleyebilir. Aynı durumdaki başka bir kişi de, örneğin C, bu eylemini "başkalarına gücünü gösterme" olarak kimlikleyebilir. Bu durumda B ve C kişilerinin söz konusu eylemle ilgili kimlik yapılarının aynı olduğu söylenemez. Dolayısıyla, kimlik

yapılarının, kişiler arasında ortak yönleri olsa bile, kişinin kendisine özgü ya da benzersiz olduğu söylenebilir (Vallacher ve Wegner, 1985).

Bu noktada, yükleme kuramları ile eylem kimlikleme kuramı arasındaki yaklaşım farkına kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Yükleme kuramları, insanların olayları nasıl açıkladıkları üzerinde durmaktadır (Freedman ve ark., 1989). Örneğin, yolda yürürken karşılaştığımız bir arkadaşımız eğer bize selam vermeden geçip gitmişse, neden selam vermediği üzerinde akıl yürütürüz. Selam vermeyişini, çeşitli koşulları da dikkate alarak, içsel nedenlerle ya da dışsal nedenlerle açıklamaya çalışırız. Örneğin bize dargın olabileceğini, aşırı kalabalık nedeniyle bizi görmemiş olabileceğini v.b. düşünürüz.

Eylem kimlikleme kuramı ise, insanların olayları nasıl açıkladıklarından çok, nasıl yorumlayıp etiketledikleri üzerinde durmaktadır. Başka bir deyişle, olayın kişi tarafından ne olarak adlandırıldığı ya da kimliklendirildiği önemlidir. Örneğin, yukarıdaki olayda kişi selam vermemiştir, dostça olmayan bir davranışta bulunmuştur, v.b. Eylem kimlikleme kuramı açısından önemli olan şey, kişinin bu davranışı "selam vermeme", "dostça olmayan bir davranışta bulunma", v.b. şeklinde kimliklemiş olmasıdır.

Eylem Kimlikleme Kuramının Sayıtları

Bir bireyin belli bir eylemi nasıl yorumladığını ve etiklediğini, başka bir deyişle nasıl ya da ne olarak kimliklediğini araştırmanın iki yolu vardır (Vallacher ve Wegner, 1985): Bunlardan biri, doğrudan doğruya kişiden bir eylemi kimliklemesini istemektir. Diğeri de, bir eylemle ilgili olarak söylenebilecek bütün kimlikleri biraraya getirmek ve daha sonra kişiden, söz konusu eylemi en iyi betimleyen kimliği seçmesini istemektir. Birinci yaklaşım, büyük bir olasılıkla eyleme bir tek kimliğin yüklenmesiyle sonuçlanacaktır. İkinci yaklaşım ise, söz konusu eylemin çok sayıda kimliği olduğunu, eğer bu kimlikler bir buz dağına benzetilirse, eylem kimliklemenin bu buz dağının yalnızca görünen kısmı olduğunu gözler önüne serecektir.

Bir bireyin herhangi bir eylemi nasıl ya da ne olarak kimlikleyeceği, o bireyin bilişsel yapıları ile açıklanabilir. Zira, eylem kimlikleme bilişsel bir süreçtir (Vallacher ve Wegner, 1985). Biliş, duysal girdilerin başka şekillere dönüştürüldüğü, düzenlendiği, işlendiği, depolandığı, gerektiğinde çıkarılarak yeniden kullanıldığı süreçler (Neisser, 1967) ya da kısaca bilme süreci (Markus, 1980) olarak tanımlanabilir. Bilgi, bilişsel yapılar içerisinde sınıflandırılır ve düzenlenir. Bu yapılar, kavramsal olarak birbiriyle ilişkili ya da benzer materyalleri içerir. Yeni bilgileri yorumlamak ve düzenlemek için de bu yapılar kullanılır (Markus, 1980).

Bilişsel yaklaşımı benimseyen psikologlar, bir bireyin davranışlarını anlamak için öncelikle bu bireyin dünyayı bilişsel olarak nasıl sembolleştirdiğini ya da yapılandırıldığını bilmek gerektiğini belirtirler. Bu psikologlara göre, bireylerin davranışlarını anlamak için yalnızca davranışı gözlemek yeterli değildir. Birey için bu davranışın ne ifade ettiğinin, bireyin bu davranış hakkında ne düşündüğünün bilinmesi gerekir (Markus, 1980). Bu ise, bireyin eylemleri nasıl kimliklediğini bilmek demektir.

Her insan, belli bir eylem hakkında birbirinden farklı pek çok bilgiye sahiptir. Bu bilgilerin tümüne, "eyleme ilişkin genel bilgi" denir. İnsan bir eylemde bulunurken o eylemle ilgili herşeyi bilemez. Çünkü insanın bilişsel kapasitesi sınırlıdır. Öte yandan, kişinin bir eylemde bulunurken, o eylem hakkında sahip olduğu tüm bilgileri kullanması da gerekmez. Başka bir deyişle, kişi bir eylemde bulunurken, o eylemle ilgili bilgilerinin yalnızca bir bölümünü kullanır. Bu bilgi, hem basit hem de kişinin aklına o anda kolayca gelen bilgidir. İşte bu bilgiye de, "eyleme ilişkin işlek bilgi" denir (Vallacher ve Wegner, 1985).

Kuramın sayılılarından biri, eyleme ilişkin işlek bilgi ile ilgilidir. Eylem kimlikleme kuramına göre, insanlar kendi eylemleri için, eyleme ilişkin işlek bilgileri aracılığıyla, en az bir kimlik sunabilirler. Gerçekte bu, insanların kendi eylemleri üzerinde düşünme ve eylemlerine sözel sembol verme kapasitesine sahip

olduğuna ilişkin bir sayılıdır. Bu sayılıyla, eyleme ilişkin işlek bilginin en az bir kimlik içerdđi kabul edilir. Böylece, herhangi bir zamanda kişiye "ne yapıyorsun?" diye sorulduğu zaman, bu soru kişinin o anda makul olduğunu düşündüğu bir eylem kimlikleme ile sonuçlanır.

İkinci sayılıya göre, belli bir anda belli bir eylem için yalnızca bir tek kimlik başat olur. Başat kimlik sayıltısı geçmişteki, şimdiki ve gelecekteki eylemlere uygulanabilir. Birden fazla kimliğin başat olması durumunda, kişi başkaları tarafından ikiyüzlülükle itham edilir. Kısaca, basit bir eylem için bile çok sayıda kimlik olmasına karşın, eyleme ilişkin işlek bilginin bir tek kimlikle belirtilmesi eğilimi vardır. Bu da eylemin başat kimliğidir (Vallacher ve Wegner, 1985).

Eylem Kimlikleme Kuramının Temel İlkeleri

Vallacher ve Wegner'in 1984'de yayınladıkları ilk makalede kısaca değinilen, 1985'de yayınladıkları kitapta ve 1987'de yayınladıkları makalelerinde daha ayrıntılı olarak açıklanan Eylem Kimlikleme Kuramı'nın üç temel ilkesi vardır.

1. İlke:

Bu ilkeye göre, "bir eylem, bu eylemin başat kimliğine göre sürdürülür". İnsan, yaptığı ya da yapmakta olduğu eylemle ilgili belli bir anlayışa sahiptir ve eylemini bu anlayışla devam ettirir. Ku-

ramın sayıltılarına ilişkin açıklamalardan da anımsanacağı gibi, kendisine ne yaptığı sorulduğu zaman kişi, yapmakta olduğu eylemi tanımlayabilecek çok sayıdaki kimlik arasından yalnızca birini - diğerini değil - söyleme eğilimindedir. İşte bu kimlik, kişinin söz konusu eyleminin o an için başat kimliğidir ve kişi eylemini bu kimliğe göre sürdürür.

Başat kimlik, davranışın yönünü belirler. Yani, bir davranışın başat kimliği değişmediği sürece o davranışın yönü de değişmez. Dolayısıyla, bu ilke davranışın değişmezliğini ya da zaman içindeki kararlılığını anlamaya yarar.

Başat kimlik kavramı ile Wright'ın (1967) Spesimen Kaydı yönteminde, davranış akışını doğal parçacıklara ya da birimlere (episodlara) ayırmak için önerilen yön sürekliliği ve normal davranış perspektifi içerisinde oluşma ölçütleri arasında bir benzerlik söz konusudur. Davranış akışını episodlara ayırmak için başvurulmuş yön sürekliliği ölçütü, davranışların belli bir yöne ya da bir amaca yönelik oluşunu dikkate almayı gerektirir. Davranışın yönünde bir değişme olması, davranış akışını episodlara ayırmaya çalışan çözümlemeci için, bir episodun bittiğine ve başka bir episodun başlamakta olduğuna ilişkin ipucu verir. Eylem kimlikleme kuramının terimleriyle bu, başat kimliğin değişmesi demektir. Normal davranış perspektifi içerisinde oluşma ölçütü ise episodun büyüklüğü ile ilgilidir. Bu ölçütün uygulanmasında, kendi algısına

göre kişinin o anda ne yaptığı dikkate alınır (Gürkaynak, 1979). Bu, kişinin eylemini ne olarak kimliklediğini anlamaya çalışmak demektir. Başka bir deyişle; kişinin o andaki eylemini kimlikleyiş biçiminin, episodun büyüklüğünü belirlemek için kullanılan normal davranış perspektifi içerisinde oluşma ölçütü ile aynı olduğu söylenebilir.

2. İlke:

"Eğer bir eylem için aynı anda hem alt düzeyde hem de üst düzeyde kimlikler var ise, üst düzeydeki kimliğin başat olması yönünde bir eğilim vardır". Bu ilke, insanların, yaptıkları eylemlerin en genel ve kapsamlı anlamlarına karşı, yani eylemlerinin üst düzeydeki kimliklerine karşı daha duyarlı ve bunları kabul etmeye daha hazır olduklarını ifade eder.

3. İlke:

"Eğer bir eylem o andaki başat kimlikle sürdürülemez ise, daha alt düzeyde bir kimliğin başat olması yönünde bir eğilim ortaya çıkar". Yukarıda belirtilen ikinci ilkeye göre, insanlar eylemlerini üst düzeylerde kimikleme eğilimindedirler. Ancak, üst düzeylerdeki kimlikler bir eylemin nasıl yapıldığını açıklamaz. Dolayısıyla, nasıl yapıldığını bilmediği bir eylemi insan üst düzeyde bir kimlikle yapamaz. Kuramın üçüncü ilkesi bu durumu açıklamaktadır.

Kişi herhangi bir eylemin nasıl yapıldığını çok iyi öğrenmiş olsa bile, eğer o eylemi yaparken bir engel ya da zorlukla karşılaşır, yine kuramın üçüncü ilkesine göre eylemini daha alt düzeyde bir kimlikle sürdürmeye çalışacaktır.

Bu ilkelerin birarada nasıl çalıştığı, aşağıda verilen bir örnekle açıklanabilir. Odasındaki patlak ampulü değiştirmekle meşgul olan bir kişiyi ele alalım: "Ne yapıyorsun?" sorusuna kişi büyük bir olasılıkla başlangıçta "ampulü değiştiriyorum" yanıtını verecektir. Ancak, herhangi bir nedenle ampulün duya geçmediğini ya da kişinin bu işi bilmediğini varsayalım. Bu durumda kişinin vereceği yanıt, büyük bir olasılıkla "ampulü duya geçirmeye çalışıyorum" ya da "ampulü değiştirmeye çalışıyorum" olacaktır. "Ampulü değiştirme" kimliği, "ampulü duya geçirme" ve "ampulü değiştirmeye çalışma" kimliklerine göre daha üst düzeyde bir kimliktir. Kuramın birinci ilkesine uygun olarak, kişi o andaki eylemini bir tek kimlikle, ampulü değiştirme kimliği ile, kimlikleyecektir. İkinci ilkeye uygun olarak da bu kimlik görelî olarak üst düzeydedir. Üçüncü ilkeye uygun olarak da, eylemini "ampulü değiştirme" kimliği ile sürdüremediği için, daha alt düzeyde bir kimlik olan "ampulü duya geçirme" ya da "ampulü değiştirmeye çalışma" kimliği ile eylemini sürdürecektir.

Kimlikleme Düzeyinin Belirleyicileri

Eylem Kimlikleme Kuramı'na göre her eylem için farklı düzeylerde pek çok kimlik olduğundan, aynı eylem farklı kişiler tarafından farklı düzeylerde kimliklenebileceği gibi, aynı kişi de bir eylemi farklı zamanlarda farklı düzeylerde kimlikleyebilmektedir. Vallacher ve Wegner (1985; 1987), kimlikleme düzeyini etkileyen etmenleri üç başlık altında toplamıştır. Bunlar; (1) Davranışın olduğu ortam, (2) Davranışın zorluğu ve (3) Kişinin o eylemle ilgili deneyim miktarıdır.

1. Davranışın Oluştığı Ortam

Yalnızca eylemle ilgili fiziksel hareketlere bakarak, bir kişinin ne yaptığını anlamak çok zordur. Zira, eylemin olduğu ortamın çeşitli özellikleri, aynı eylemin farklı düzeylerde ya da farklı şekillerde kimliklenmesine yol açabilir. Ortam, çoğunlukla eylemlerin üst düzeylerde kimliklenmesine yol açar. Çünkü, başka insanların da etkileyen bir eylemi yalnızca fiziksel hareket düzeyinde kimliklemek pek de inandırıcı olmaz. Örneğin, silahlı soygun yapmaya kalkışan ve polis tarafından yakalanan kişilerden birinin, "ben yalnızca arabada oturuyordum" ya da "yalnızca kapıda bekliyordum" diyerek kendini savunmaya çalışması, yani eylemini fiziksel hareket düzeyinde kimliklemesi inandırıcı olamaz.

Ortamın, eylemleri üst düzeyde kimliklemeye yönelik etkisini, Vallacher ve Wegner'in (1985) KİMLİK KOŞULLARI olarak adlandırdıkları şu dört koşulda daha açık görebiliriz.

A) Nedensellik: Eğer bir eylem (A), belli bir sonuca (B) neden olursa, o eylem üst düzeyde kimliklenir. Örneğin "çekiç sallama" eylemi eğer çivi çakma ile sonuçlanıyorsa, bu eylem "çivi çakma" olarak kimliklenir. İki eylem arasında her zaman niyet bağının olması da gerekmez. Yani birey kasıtsız da olsa, bir eylemi ile belli bir sonuca yol açmışsa, söz konusu eylem yine üst düzeyde kimliklenir. Örneğin sandalyeye otururken, istemeden de olsa kişi sandalyenin kırılmasına neden olmuşsa, bireyin davranışı "sandalyeye oturma" olarak değil, "sandalyeyi kırma" olarak kimliklenir. Sandalyeyi kırma ise, sandalyeye oturma kimliğine görece, aracılık ilişkisi nedeniyle, daha üst düzeyde bir kimliktir.

B) Alışkanlık: Yukarıdaki örnekte eğer birey bir marangoz atölyesinde ya da benzer bir ortamda "çekiç sallama" eylemiyle meşgul oluyorsa, bu eylemi "çivi çakma" olarak kimliklenecektir. Fakat, alışılmadık bir ortamda aynı eylem yine üst düzeyde ancak bu kez farklı bir şekilde kimliklenir. Örneğin, bir kütüphanede çekiç sallama, "başkalarını rahatsız etme" ya da "saygısızlık" olarak kimliklenebilir.

C) Eylemi Çevreleyen Koşullar: Aynı fiziksel hareketleri içeren bir eylem, eylemin yapılması sırasındaki diğer koşullar dikkate alınarak daha üst düzeyde kimliklenebilir. Örneğin, bir arkadaşla konuşma eylemi ile bir grup dinleyici önünde konuşma, hemen hemen aynı fiziksel eylemleri içermektedir. Bununla birlikte, kişi eylemini birincisinde "konuşuyorum", ikincisinde ise "konuşma yapıyorum" şeklinde kimlikleyebilir.

D) Karşılaştırma: Kişi bir eylemi nasıl yaptığını, aynı eylemi diğer insanların nasıl yaptığı ile karşılaştırır. Bunun sonucunda da, eylemini örneğin "daha uzun konuşma", "daha uzağa atlama", v.b. olarak kimlikler.

Ortamın bazı özellikleri, insanların eylemlerini alt düzeylerde kimliklemesine de yol açabilir. daha önce de belirtildiği gibi, davranışın oluşumu sırasında bir güçlükle karşılaşılması buna bir örnektir. Davranışın anlamı ya da sonuçları konusunda ortamın kişiye sağladığı ipuçlarının belirsiz ve tutarsız olması; kişinin, yaptığı eylemin ayrıntılarına ya da mekanik yönlerine dikkat etmesini gerektiren bir durumun varlığı da aynı etkiyi yapar (Vallacher ve Wegner, 1987).

2. Davranışın Zorluğu

Her eylemin güçlük düzeyi aynı değildir. Başka bir deyişle, bazı eylemlerin yapılması daha kolay, bazılarının yapılması ise

daha zordur. Örneğin, kapı kapı dolaşarak ansiklopedi satan bir satıcıyı ele alalım: Satıcının "kapı zilini çalma" eylemi ile "ansiklopedi satma" eylemi aynı zorlukta değildir. Satıcının yapmayı düşündüğü "ansiklopedi satma" eylemi, kapının zilini çalmaktan daha zordur. Kuramın üçüncü ilkesi doğrultusunda, satıcı işin başında "ansiklopedi satma" kimliğini erteleyerek, davranışını "kapıyı açan kişiye saygılarını sunma", "kapıya çıkan kişiyi, çocuklarının iyi bir eğitim görmesini isteyen sorumlu bir ebeveyn olarak algıladığını gösterme" gibi daha alt düzeyde kimlikleyebilir. Kısaca, potansiyel bir zorlanma ile karşılaşıldığı zaman, davranışın daha ayrıntılı aşamaları izlenmektedir. Başka bir deyişle, eylem daha alt düzeylerde kimliklenmektedir.

3. Kişinin Deneyimi

Bir davranışın zorluğu, kişinin o davranışla ilgili deneyim miktarı ile ters orantılıdır. Zira, kişinin bir davranışla ilgili deneyim miktarı arttığı oranda, kişi için o davranışın zorluğu da azalır. İleride ayrıntılarıyla açıklandığı gibi, bireyin iyi bildiği eylemleri üst düzey kimliklerle, henüz acemisi olduğu eylemleri ise alt düzey kimliklerle sürdürme eğilimi vardır. Dolayısıyla, bireyin belli bir eyleme ilişkin deneyimi arttıkça o eylemi daha üst düzeylerde kimliklemesi beklenir.

Başat Kimlik Düzeyinin Belirlenmesi

Eylem kimlikleme kuramına göre her eylem "koruma göstergeleri" adı verilen şu beş özelliğine göre değerlendirilebilir: 1) eylemin kolay ya da zor oluşu, 2) kişinin o eylemin nasıl yapıldığını bilip bilmeme derecesi, 3) eylemin basit ya da karmaşık oluşu, 4) Eylemi öğrenmek için gereken sürenin kısa ya da uzun oluşu, 5) eylemi yapmak için gereken sürenin kısa ya da uzun oluşu.

Eylem kimlikleme kuramına göre, eğer bir eylem (a) kolay, (b) kişinin iyi bildiği, (c) basit, (d) kısa sürede öğrenilebilen ve (e) kısa sürede yapılabilen bir eylem ise, eylemin üst düzeyde bir kimliği başat olacaktır. Aksine eğer eylem zor, kişinin iyi bilmediği, karmaşık, uzun sürede öğrenilen ve yapılması uzun süre alan bir eylem ise, o zaman alt düzeyde kimliklenecektir. Başka bir deyişle, eylemin alt düzeyde bir kimliği başat olacaktır (Vallacher ve Wegner, 1985; 1987).

Koruma göstergeleri, bir eylemin belli bir zamanda hangi düzeydeki kimliğinin başat olacağının belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Ancak, bir eylemin hangi düzeydeki kimliğinin başat olacağını belirleyen tek etmen koruma göstergeleri değildir. Kuramın ikinci ilkesinde de belirtildiği gibi, insanlar eylemleriyle ilgili üst düzeylerdeki kimlikleri benimseme eğilimindedirler. Yani eylemlerini üst düzeylerde kimliklemek isterler. Ne varki, kişi nasıl

yapıldığı bilmediği bir eylemi üst düzeyde bir kimlikle sürdüremez. Kuramın üçüncü ilkesine uygun olarak, böyle durumlarda kişi eylemini daha alt düzeylerde kimliklemeye yönelir. Çünkü eylemi ancak bu kimlikle etkili bir şekilde yapabilir.

Başat kimlik düzeyi, kuramın ikinci ilkesine uygun olarak, kişinin üst düzey kimlikleri benimseme eğilimi ile; eylemin koruma göstergeleri tarafından belirlenen ve eylemin en etkili bir şekilde yapılabilmesi için kimliklenmesi gereken düzey arasındaki gidiş-geliş sonunda belirlenir. Başka bir deyişle, başat kimlik düzeyi, kişinin birbiriyle uyuşmayan şu iki eğilim arasında kuracağı denge- nin sonucunda belirlenir: 1) eylemleri üst düzeylerde kimikleme eğilimi, 2) söz konusu eylemin etkili bir şekilde yapılabilmesi için kimliklenmesi gereken düzey.

Kimikleme Düzeyi ve Davranış

Kişinin bir eylemi alt düzeyde ya da üst düzeyde kimikleme- sinin, eylemin kendisini nasıl etkilediği ve bunun doğurgularının neler olduğu gibi soruları bu kuramın yanıtlamaya çalıştığı belirtil- mişti. Aşağıda bu konularla ilgili bilgilere yer verilmiştir.

Eylemin Denetlenmesi (Eylemin Kontrolü)

Bir eylemin alt ya da üst düzeyde kimliklenmesi, eylemin de- netlenmesi ile yakından ilişkili gibi görünmektedir. Bir kimse belli bir eylemi yaparken içinde bulunulan ortam eğer kişiye eylemini

sürdüdüğü kimlikten daha üst düzeyde bir kimlik sunarsa, kuramın ikinci ilkesine uygun olarak, kişi bu kimliği benimseyecektir. Kişinin, eylemiyle ilgili olarak ortamın sunduğu bu üst düzeydeki yeni anlayışı (kimliği) benimsemesi; eylemini çarpıcı bir şekilde değiştirmesine yol açabilir (Vallacher ve Wegner, 1987). Örneğin "bisiklete binme" kimliği ile eylemini sürdüren bir kişi, ortamın vereceği ipuçlarına göre bu eylemini "mahalleyi gezme", "sıcak bir günde biraz rahatlama" ya da "egzersiz yapma" olarak görebilir. "Bisiklete binme"ye göre daha üst düzeylerde olan bu kimliklerden her biri, eylemin yönünde bir değişmeye yol açabilir. Örneğin, eylemini artık "mahalleyi gezme" olarak kimlikleyen kişi, mahalleyi daha iyi görebilmek için bisikletini park edip yürümeyi yeğleyebilir.

Üst düzeydeki kimlikler, göreceli olarak, kişinin eylemini değiştirebilecek nitelikteki ortamsal ipuçlarına karşı daha dirençlidir. Başka bir deyişle, üst düzeydeki kimlikler, eylemin yönünü değiştirebilecek nitelikteki ortamsal ipuçlarına ve bunların sunacağı yeni kimliklere karşı kişiyi koruyarak, eylemin yönünde değişmezlik sağlar. Zira, eylemini üst düzeyde bir kimlikle sürdüren kişi, ortamsal ipuçlarının sunacağı yeni kimlikleri daha az kabul etme eğilimindedir. Yani üst düzeydeki kimlikler, çevresel koşullar değişse bile, kişinin eylemini aynı kimlikle sürdürmesine olanak sağlar. Örneğin "egzersiz yapma" kimliği ile bisiklete binen bir kişi,

bisikletini park edip yürümeye başlasa bile eyleminin kimliğini değiştirmesi gerekmez. Kişi yürüyerek de egzersiz yapabilir.

Bir insan belli bir eylemi üst düzeyde bir kimlikle sürdürürken, o eylemin fiziksel görünümü durumdan duruma farklılık gösterebilir. Örneğin sağlıklı bir yaşam için spor yapan bir kişi, "spor yapma" kimliği ile bisiklete binebilir, yürüyebilir, koşabilir, v.b. Alt düzeydeki kimlikler ise kişiye bu esnekliği sağlamaz. Çünkü alt düzeydeki kimlikler, eylemin mekanik yönlerini, nasıl yapıldığını ve ayrıntılarını içerir. Örneğin, eylemini "yürüyüş yapma" şeklinde kimlikleyen bir kişi bu eylemi başka türlü yapamaz. Özetle; bir eylem üst düzeyde kimliklendiği zaman, bireyin o eylemi çok farklı şekillerde ortaya koyması olanaklı iken, alt düzeyde kimliklendiğinde bu olanak ortadan kalkar.

Eylem kimikleme kuramında yer alan alt ve üst düzey kimlik kavramları ile, Tolman'ın vurguladığı molar davranış kavramı arasında benzerlik olduğu söylenebilir. Tolman'a göre davranış, amaca yöneliktir. Herhangi bir davranışın en anlamlı betimlemesi, organizmanın ne yaptığı ve nereye gittiğidir (Hilgard ve Bower, 1966). Bunu da eylemin alt düzey kimlikleri değil, üst düzey kimlikleri belirler. Zira, alt düzey kimlikler, eylemin yalnızca ayrıntılarını ve nasıl yapıldığını ifade eder.

Edimin Zedelenmesi

Bir kişinin belli bir işi ya da eylemi etkili bir şekilde yapabilmesi için, o eylemi, koruma göstergelerine uygun bir düzeyde kimliklemesi gerekir. Eğer çok üst ya da çok alt düzeylerde kimliklerse, kişinin o eyleme ilişkin edimi düşer. Eylemin çok üst düzeylerde kimliklendiği durumlarda, bu kimlikler eylemin nasıl yapıldığını belirtmediği için kişi başarısız olur. Örneğin araba kullanmayı hiç bilmeyen bir kişi, doğrudan doğruya "araba kullanma"yı öğrenemez. Öncelikle hangisinin fren, hangisinin debriyaj, hangisinin gaz pedalı olduğunu; direksiyon tutmayı, vites değiştirmeyi, kalkış yapmayı, geri geri gitmeyi, v.b. öğrenmesi gerekir. Bu aşamada kişiye "ne yapıyorsun?" diye sorulduğu zaman, "araba kullanmayı öğreniyorum" değil; örneğin, "geri geri gitmeyi öğreniyorum" demesi, yani eylemini daha alt düzeylerde kimliklemesi beklenir.

Eylemin çok alt düzeylerde kimliklenmesi de kişinin o eylemdeki edimini düşürür. Normal olarak, kişinin çok iyi bildiği ve artık otomatik olarak yapabildiği bir eylemi üst düzeyde kimliklemesi gerekir. Bir eylemi otomatik olarak yapabilen bir kişi, eğer eylemin ayrıntılarına dikkat etmeye yöneltirse, yani eylemini alt düzeyde kimliklerse ya da buna zorlanırsa, o eyleme ilişkin edimi düşer. Kimble ve Perlmutter, Langer ve Imber gibi yazarlar, kişinin bütün dikkatini kendisi üzerinde yoğunlaştırmasının (heightened self-awareness), çok iyi öğrenilmiş becerilerde bile başarıyı engelle-

diğine dikkat çekerek (Aktaran: Baumeister, 1984), bu olguyu eylem kimlikleme kuramından çok daha önce belirtmişlerdir. Örneğin, daktiloda hızlı yazı yazmayı çok iyi bilen bir kişiden, eğer tuş seçimi ve parmak hareketleri gibi ayrıntılara dikkat etmesi istenirse, hem daha çok yanlış yapar hem de yazı yazma hızı düşer.

Kimlikleme Düzeyi ve Davranışın İçsel ya da Dışsal Nedenlere Yüklenmesi

Yükleme kuramlarında davranışların kişisel (içsel) nedenlerle (örneğin: güç, çaba, niyet, kişilik özelliği, yetenek, v.b.) ya da çevresel (dışsal) nedenlerle (örneğin: işin güçlüğü, şans, diğer insanlar, fiziksel koşullar, v.b.) açıklanması, oldukça yaygın bir yaklaşımdır. Yüklem kuramlarına göre, örneğin bir kişi farklı durumlarda hep aynı davranışı gösteriyorsa ve bu davranış aynı durumla karşılaşan diğer insanların gösterdiği davranıştan farklıysa, kişinin bu davranışı kişisel nedenlere yüklenir. Aksine, kişinin davranışı duruma göre değişiyorsa, ve aynı durumda diğer insanların gösterdiği davranışa benziyorsa, kişinin bu davranışı çevresel nedenlere yüklenir (Freedman ve ark. 1989).

Eylem kimlikleme kuramı açısından bir eylemin kişisel ya da çevresel nedenlere yüklenmesi, eylemin kimlik düzeyi ile yakından ilgilidir. Daha önce de belirtildiği gibi, kişi bir eylemi göreceli olarak alt düzeyde bir kimlikle sürdürmekteyken, ortamsal ipuçlarına bağlı olarak ortaya çıkabilecek üst düzeylerdeki kimlik-

leri kabul etme eğilimindedir. Eylemiyle ilgili olarak ortamın sunduğu bu yeni kimliği kişinin kabul etmesi ise, eylemin yönünü değiştirebilmektedir. Yükleme kuramcılarının, bir durumdan diğerine değiştiği için çevresel nedenlere yüklendiğini belirttikleri davranışlar, gerçekte alt düzeyde kimliklenen davranışlardır. Eylem kimlikleme kuramına göre davranışların üst düzeylerde kimliklenmesi, daha önce de belirtildiği gibi, kişinin eylemini farklı koşullarda ve farklı şekillerde sürdürmesini olanaklı kılar. Dolayısıyla, yükleme kuramcılarının kişisel nedenlerle açıklandığını öne sürdükleri davranışlar, eylem kimlikleme kuramı açısından üst düzeylerde kimliklenen davranışlardır (Vallacher ve Wegner, 1987).

Benlik Kavramı ve Eylem Kimlikleme

İnsanın kendi kişiliği hakkındaki bilgisi, o kişinin benlik kavramını oluşturur. Kişiliğin öznel yönü olarak da tanımlanan benlik, W. James'tan bugüne kadar çok sayıda araştırmaya konu olmuş, benlikle ilgili pek çok kavram ortaya atılmıştır (Bu konuda kapsamlı bir tarama için bakınız: Bacanlı, 1990). Burada bu tartışmalara girilmeksizin, yalnızca benlik kavramı ile davranış arasındaki ilişki hakkında öne sürülen iki zıt bakış açısı ele alınacaktır. Bu bakış açılarından birine göre benlik kavramı, değişken bir yapıya sahiptir; eylemlerinin sonucuna göre, bir kişinin benlik kavramı sürekli değişmeye ve yeniden şekillenmeye açıktır. Diğer bakış açısına göre ise, bir kişinin benlik kavramı, za-

mana ve duruma göre değişmez; kişinin eylemi için bir başvuru çerçevesi sağlar (Vallacher ve Wegner, 1987).

Eylem kimlikleme kuramı her iki bakış açısının da farklı durumlarda geçerli olduğunu öne sürer. Gözlenebilen davranışlar, kişinin hem kendini hem de başkalarını tanımasına yarayan önemli bir araçtır. Heider'in da (1958) belirttiği gibi, "davranış, yüksek sesle konuşmadır". Eğer davranışlar bireyin kendini tanıması ve tanıtması açısından böylesine bir öneme sahip olmasaydı; hiç kimse hatalı davranışları için özür dilemez, davranışlarını haklı gösterme gereği duymaz, davranışlarıyla başka insanlar üzerinde nasıl bir izlenim bıraktığına ilişkin geribildirim alma gereksinimi duymazdı. Eylem kimlikleme kuramına göre, kişinin eylem kimlikleme düzeyi de, kendini tanıması ve tanıtması açısından davranışlar kadar önemlidir.

Eylem kimlikleme kuramına göre, bir kişinin kendini tanıması ve başkalarına kendini tanıtması açısından, üst düzeylerdeki eylem kimlikleri alt düzeylerdeki eylem kimliklerinden daha büyük bir önem taşır. Çünkü, üst düzeydeki eylem kimlikleri kişinin benlik kavramı hakkında daha fazla bilgi verir. Örneğin, "resim yapıyorum", "bir sanat eseri yaratıyorum" ya da "dünya görüşümü ortaya koyuyorum" kimlikleri, söz konusu kişinin benlik kavramına ilişkin farklı bilgiler içermektedir (Vallacher ve Wegner, 1985; Vallacher, Wegner ve Frederick, 1987).

Eylem Kimliklemede Bireysel Farklılıklar

Vallacher ve Wegner'e göre (1985; 1989), belli eylem alanlarında, eylem kimlikleme düzeyi açısından bireysel farklılıklar vardır. Zira insanlar belli bir eylemle ilgili (a) deneyimlerine, (b) yeterliliklerine ve (c) eyleminin daha üst düzey doğurgularını anlamalarına fırsat veren bilgiye açık oluşlarına göre farklılaşmaktadırlar. Eylem kimlikleme düzeyini etkileyen bu etmenler, kişiden kişiye ve eylemden eyleme değişebilmektedir.

Kişinin belli bir eylemle ilgili deneyimi arttıkça, bu eylemi daha üst düzeylerde, acemisi olduğu eylemleri ise alt düzeylerde kimliklediği daha önce belirtilmişti. Bu görüşe dayanarak, belli eylem alanlarında deneyimleri fazla olan kişilerin, aynı eylem alanlarında deneyimleri az olan kişilere göre, bu eylemleri daha üst düzeylerde kimliklemeleri beklenebilir. Örneğin, deneyimli bir aşçının sıradan bir insana göre "yemek pişirme" eylemini daha üst düzeyde kimliklemesi beklenir. Bu beklentinin nedeni, daha önce anlatılmış olan koruma göstergeleridir.

Koruma göstergeleri belli bir eylemin kişi için zorluğu, bilinirliği, karmaşıklığı, öğrenilme süresi ve yapılma süresidir. Belli bir eylem, belli bir kişi tarafından, eylemin bu beş özelliğine göre bir dereceleme ölçeği üzerinde puanlanabilir. Örneğin, "yeni bir yemek pişirme" eylemini, deneyimli bir aşçı ile sıradan bir insanın beş de-

receli bir ölçek üzerinde ayrı ayrı puanladığını varsayalım. Dereceleme ölçeğinde, örneğin eylemin zorluğu için 1'den 5'e doğru; (1) çok zor, (2) zor, (3) ne zor ne de kolay, (4) kolay, (5) çok kolay şeklinde bir puanlama yapılabilir. Deneyimli bir aşçının böyle bir ölçekten alacağı puan, elbette, sıradan bir insanın alacağı puandan daha yüksek olacaktır. Zira, aşçı için "yeni bir yemek pişirme" eylemi sıradan insana oranla daha kolaydır, fazla karmaşık değildir, çabuk öğrenilebilir ve kısa sürede yapılabilir. Dolayısıyla aşçının bu eylemi üst düzeyde kimliklemesi beklenir. " 'Yeni bir yemek pişirme' eylemini betimleyen çok sayıda kimlik arasından sizce bu eylemi en iyi betimleyen seçeneğin hangisi olduğunu belirtiniz" denildiğinde, büyük bir olasılıkla, deneyimli bir aşçı "yeni bir yemek pişirme"yi "bir sanat" olarak kimliklerken, sıradan bir insan "yiyecek birşeyler hazırlama" olarak kimlikleyecektir.

Çocuk bakımı, kitap okuma, balık tutma, v.b. gibi belli eylem alanlarında, eylem kimikleme düzeyi açısından o alana özgü bireysel farklılıkların olması doğaldır. Bununla birlikte, eylem kimikleme düzeyi açısından bireyler arasında görülen bu farklılığın yalnızca belli eylem alanlarına özgü olmadığı; başka bir deyişle, farklı eylem alanlarında da eylem kimikleme düzeyi açısından bireysel farklılıklar olduğu bulunmuştur (Vallacher ve Wegner, 1985). Bu konuda yapılan bir araştırmada, örneğin "koleje gitme" ile "alkollü içki içme" gibi birbirinden farklı eylem alanlarındaki kim-

likleme düzeyleri arasında, düşük fakat anlamlı korelasyonlar elde edilmiştir. Vallacher ve Wegner'e göre (1985; 1989) bu bulgu, eylem kimlikleme düzeyinin kişiler arasında değişebildiği anlamına gelmektedir. Eğer Vallacher ve Wegner'in belirttikleri gibi eylem kimlikleme düzeyi açısından bireysel farklılıklar söz konusu ise, bazı insanların genel olarak eylemleri alt düzeyde, bazı insanların da üst düzeyde kimlikleme eğiliminde oldukları söylenebilir.

Vallacher ve Wegner'e göre (1989); eylem kimlikleme düzeyindeki bireysel farklılıkların nedenlerinden biri, insanların büyük başarılar elde edebilmesi için (örneğin çok büyük bir servet sahibi olma gibi) gereken, daha basit eylemleri yapabilme yeteneklerinin farklı olmasıdır. İnsanlar, karmaşık eylemleri yapabilmek için gerekli olan bu tür basit eylemleri bütünleştirebilme kapasitelerine göre de farklılaşırlar. Bu da yeterlilik açısından bireysel farklılıklara yol açabilir. Vallacher ve Wegner'e göre (1985; 1989), insanların hem basit eylemleri yapabilme yeteneklerindeki farklılıklar, hem de basit eylemleri bütünleştirerek daha karmaşık eylemleri yapabilme kapasitelerindeki farklılıklar, eylem kimlikleme düzeyinde bireysel farklılığa yol açıyor olabilir.

Vallacher ve Wegner'e göre (1989), kişilerin belli bir ortamda uzun süre bulunmaları da eylem kimlikleme düzeyindeki bireysel farklılıklara yol açabilir. Bazı ortamlarda insanlar, yaptıkları dav-

ranışların ayrıntılarına ve mekanik yönlerine dikkat etmek durumundadırlar. Örneğin, montaj hattında çalışan bir kişinin böyle bir durumda olduğu söylenebilir. Bazı ortamlarda ise, kişi, davranışlarının ya da yaptıklarının uzak sonuçlarına duyarlı olmak durumundadır. Örneğin, planlama dairesinde çalışan bir kişinin bu durumda olduğu söylenebilir. Bu tür ortamlarda uzun süre bulunmak, eylem kimlikleme düzeyinde bireysel farklılığa yol açabilir.

Eylem Kimlikleme Düzeyindeki Fark, Bir Kişilik Özelliği midir?

Eylem kimlikleme düzeyinin bir kişilik özelliği (trait) olup olmadığı sorusunu yanıtlamadan önce, "özellik" (trait) kavramının ne olduğunu incelemek gerekir.

Kişilik psikolojisinde yapılmış çok sayıda araştırma, insanların bazı kişilik özelliklerine sahip oldukları varsayımına dayanır. Oysa bu varsayımın doğruluğu oldukça tartışmalıdır. (Romer ve Revelle, 1984). Zira, kişilik özelliğinin tanımı, davranışlara neden olup olmadığı ve dahası gerçekte var olup olmadığı konusunda henüz bir görüş birliği yoktur. Zuroff'un da (1984) belirttiği gibi, örneğin Allport'a göre kişilik özellikleri, henüz bilmediğimiz nörofizyolojik yapıların karşılığıdır ve davranışlara neden olmaktadır. Oysa Mischel ve Bem'e göre kişilik özellikleri yalnızca gözlemcinin kafasında var olan ve işlevsel bir değeri olan, ancak gerçekte var olmayan kavramlardır (Zuroff, 1986; Romer ve Revelle, 1984).

Kişilik özelliği, bir kişinin zaman içinde tutarlı ve duruma göre değişmeyen davranışlarda bulunma eğilimi olarak tanımlanır (Vallacher ve Wegner, 1989). Bu geleneksel tanıma göre; bir kişinin belli bir kişilik özelliğine sahip olup olmadığı, o kişinin değişik zamanlarda ve değişik durumlarda benzer davranışlar gösterip göstermediğine bakılarak çıkarılır. Örneğin A kişisi bir gün yaşlı bir kişinin karşıdan karşıya geçmesine yardım etmişse, başka bir gün birisinin yere düşen kitaplarını toplamasına yardım etmişse, v.b. A'nın yardımsever bir kişi olduğu çıkarılır. Başka bir deyişle, "'yardımseverlik', A'nın kişilik özelliğidir" denir.

Vallacher ve Wegner'e göre (1985; 1989), eylem kimlikleme düzeyi bu anlamda bir kişilik özelliği değildir. Zira, eylemler değişik şekillerde kimliklenebildiğinden, eylemlerin hangi ölçüte göre değerlendirilerek bir kişilik özelliğinin çıkarılacağı belli değildir. Daha önce verilen örnekte, kişinin diğer kişi güzel bir kız olduğu için yardım ettiğini (bu arada kendisinin de erkek olduğunu) varsayalım. Kişi, kitaplarını toplarken onunla tanışmak için yardım etmiş olabilir. Başka bir deyişle, kitapların toplanmasına yardım ederken kıza yardım etmeyi değil, tanışmak için bir fırsat yakaladığını düşünmüş olabilir. Yani eylemini "yardım etme" olarak değil, "tanışmak için fırsat bulma" olarak kimliklemiş olabilir. Buna benzer birçok durumda dış gözlemciler, kişinin o eylemlerini ne olarak kimliklediğini bilmeksizin kendilerince şu ya da bu şekilde

kimlikleyerek o kişinin belli bir kişilik özelliğine sahip olup olmadığını nasıl çıkarsayabilecektir?

Bazen de yukarıdaki durumun aksi olabilir. Yani dış gözlemciler için tutarsız gibi görünen, hatta birbirine zıt gibi görünen iki eylemi, kişinin kendisi tutarlı olarak görebilir. Örneğin bir dış gözlemci, herkesi eleştiren bir kimsenin bu davranışlarından hareketle onun "saldırgan" bir kişiliği olduğunu çıkarsayabilir. Ama kişi, eleştirileriyle başkalarının gelişmesine katkıda bulunduğunu düşünerek, bu davranışlarından kendisinin "iyiliksever" bir kişiliğe sahip olduğunu çıkarsayabilir (Vallacher ve Wegner, 1985). Bu bakış açısına göre, eylem kimliklemenin bilişsel tutarlılık ve kendini haklı gösterme kavramlarıyla çakıştığı söylenebilir.

Vallacher ve Wegner (1989), özellik kavramıyla ilgili yukarıda kısaca özetlenen tartışmaları da dikkate alarak, eylem kimliklemenin bir kişilik özelliği olmadığını; yalnızca kişiliğin bir boyutu olduğunu belirtir. Bu kişilik boyutu, kişinin, eylemlerini ne kadar soyut ve anlamlı kategoriler içerisinde düzenlediği ile ilişkilidir.

Kişiliğin bu boyutunun kişinin günlük davranışlarına nasıl yansıdığı sorusuna, Vallacher ve Wegner (1985; 1989), eylemleri alt ya da üst düzeyde kimlikleyen "tipik" kişileri betimleyerek yanıt vermeye çalışırlar. Eylemleri alt düzeyde kimlikleyen tipik bir kişi,

eylemin "niçin"i ile değil, "nasıl"ı ile ilgilenir. Eylemin amacından çok, nasıl yapılacağını düşünür. Günlük olağan işlerde daha fazla zorlanır. Davranışıyla ilgili olarak, çevreden gelen uyarılara ve yeni anlayışlara daha fazla duyarlıdır. Eylemleri üst düzeyde betimleyen tipik bir kişi ise, eylemin "nasıl"ından çok "niçin"ini düşünür. Eyleminin yönünü değiştirecek çevresel uyarıcılara karşı daha fazla direnir. Davranışlarının uzun dönemli sonuçlarını gözönünde bulundurur. Davranışlarının ahlaki sonuçlarına karşı daha duyarlıdır. Büyük hedeflere ulaşmayı düşünür.

İlgili Araştırmalar

Vallacher ve Wegner tarafından geliştirilen Eylem Kimlikleme Kuramı yeni bir kuram olduğu için, bu kuram çerçevesinde yapılmış araştırmalar ABD ile sınırlıdır ve oradakilerin sayısı bile oldukça azdır. Var olan araştırmaların çoğu da kuramın ilkelerini sınamaya yöneliktir. Ülkemizde henüz tanınmayan ve ilk kez bu araştırma ile ele alınan bir kurama ilişkin oldukları için bu araştırmalar aşağıda ayrıntılı olarak sunulmuştur.

Eylem Kimlikleme Kuramı'na ilişkin araştırmalarda en sık kullanılan veri toplama tekniklerinden biri, 10-15 kişilik bir gruptan, belli bir eylemi betimleyebilecek tüm betimlemeleri yazmalarını istemektir. Bu betimlemeler, bir grup deneğe liste halinde verilir ve bunlardan her birinin söz konusu eylemi ne derece iyi

betimlediğini belirtmeleri istenir. Bu değerlendirmede çoğunlukla 5'li, 7'li ya da 9'lu dereceleme ölçeği kullanılır. Bu işlem tamamlandıktan sonra da, puanlar üzerinde gerekli istatistikler yapılır. Bu teknikle, örneğin "evlenme" (Wegner, Vallacher ve Kelly, 1983), "kahve içme" (Wegner, Vallacher ve Kiersted, 1981), "sınava girme" (Vallacher, Wegner, Park, ve Ely, 1982), "çocuk bakımı" (Wegner, Richard ve Vallacher, 1982) gibi eylemler üzerinde çalışılmıştır.

Wegner, Vallacher ve Kelly (1983), "evlenme" eylemini ele alarak, eylem kimlikleme sürecini açıklamayı amaçlayan bir araştırma yapmışlardır. Bu araştırmada, belli bir eylemin kimliğinin zaman içinde nasıl değiştiği ve eylemin üst düzeyde bir kimliğinin yine üst düzeyde fakat başka bir kimliğe doğru nasıl değiştiği açıklanmaya çalışılmıştır. Araştırmacılar bir ön çalışma yaparak, üniversitede okuyan 10 kız öğrenciden, bir kişinin evlenirken yaptığı şeylerden 20 tanesini yazmalarını istemişlerdir. Deneklerin en sık belirttikleri 30 kimlik biraraya getirilerek bir takım oluşturulmuştur. Daha sonra 4 kadın görüşmeci, 83 kişiden oluşan başka bir denek grubundan, telefonla, bu kimliklerden her birinin evlenme eylemini ne derece iyi betimlediğini 7 puanlı bir ölçek üzerinde belirtmelerini istemiştir. Araştırmada, evlenmelerine birkaç yıl (n : 36); yaklaşık bir ay (n : 15) ya da 1-2 gün kalmış (n : 15) deneklerle, 1 aylık evli denekler (n : 17) kullanılmış, bu kişilerin sap-

tanmasında Trinity Üniversitesi öğrencileri ile San Antonio gazetelerindeki nişan ve düğün ilanlarından yararlanılmıştır.

Bu puanlar üzerinde yapılan faktör analizi, evlenme eylemini betimleyen 30 kimliğin 6 faktör altında toplanabileceğini göstermiştir. Bu faktörler: 1) Alt düzey, 2) Sevgi gösterme, 3) Problem edinme, 4) Özgürlüğün kaybedilmesi, 5) Bakıcılık, 6) Aile olmadır.

Araştırmanın sonucunda, evlenmeden önce insanların evlenme eylemini "sevgi gösterme" başlığı altında toplanan (daha iyi bir yaşama başlama, ciddi bir anlaşma yapma gibi) üst düzey kimliklerle kimliklediği; evlenme tarihi yaklaştıkça "alt düzey" başlığı altında toplanan (özel bir elbise giyme, resim çektirme gibi) kimliklerle kimliklediği; evlendikten sonra ise evlenme eyleminin yine üst düzeyde (akraba edinme, ana baba olma gibi) fakat öncekilerden farklı bir kimlikle kimliklendiği bulunmuştur. Bu bulgu, eylem kimlikleme kuramını destekler niteliktedir. Zira, eylem kimlikleme kuramına göre, üst düzeyde kimliklenen bir eylem yine üst düzeyde fakat öncekinden farklı bir kimlikle kimliklenirken, o eylemin daha alt düzeyde kimliklendiği bir aşamadan geçilir. Evlenme eylemiyle ilgili araştırmanın bulguları bu görüşü desteklemektedir.

Eylem Kimlikleme Kuramı'na göre, kişi bir eylemi yaparken bir güçlkle karşılaşır ya da zorlanırsa, o eylemi daha alt düzeyde kimliklemektedir. Wegner ve arkadaşları (1984) tarafından yapılan

bir araştırma, bu görüşü desteklemektedir. Bu araştırmada deneklere ($n = 40$), kafeinin fizyolojik etkileriyle ilgili bir deney yapılacağı söylenmiştir. Deneklerin bir bölümüne normal fincanlarla, bir bölümüne de yaklaşık yarım kilogramlık fincanlarla kafeinsiz kahve ikram edilmiştir. Büyük fincanlar kahve içmek için son derece elverişsiz hale getirilmiştir; örneğin tabanları düz olmadığı için bir yere konmaları zordur ve kişinin fincanı sürekli elinde tutması ya da dökmemeye çalışması gerekmektedir. Kahveler içildikten sonra, deneklere, kahve içme eylemini betimleyen ifadelerin yer aldığı bir liste verilmiştir. Deneklerden, "kahve içme" eylemini, listedeki her bir ifadenin ne derece iyi betimlediğini 5'li dereceleme ölçeği kullanılarak değerlendirmeleri istenmiştir. Sonuçta, kahvelerini normal fincanlarda içen deneklerin, kahve içmeyi daha çok "enerji toplama", "kafein alışkanlığını giderme" gibi üst düzey kimliklerle betimlediği (kimliklediği); büyük fincanlarda (zorlanma koşulunda) içen deneklerin ise, "bir sıvı içme", "fincanı ağza götürme" gibi alt düzey kimliklerle betimlediği bulunmuştur.

Wegner Connaly, Shearer ve Vallacher'in (1983) yaptıkları yemek yeme eylemini içeren başka bir araştırmada da, deneklerden bir tür patates cipsi yemeleri istenmiştir. Bu araştırmada, bazı deneklerden cipsi alıştıkları şekilde (normal koşul) yemeleri, bazı deneklerden ise bir çift çubukla yemeleri (zorlanmalı koşul) istenmiştir. Daha sonra deneklerden, yaptıkları şeyi betimlemeleri istendiğinde, normal koşuldaki deneklerin "açlık giderme", "beslenme", "yemek

yeme" gibi üst düzeylerdeki kimliklerle, çubuk kullanan deneklerin ise (zorlanmalı koşul), "çiğneme", "yutma", "yiyeceği ağıza götürme" gibi alt düzey kimliklerle betimledikleri bulunmuştur.

Wegner, Vallacher, Kiersted ve Dizadji (1986) tarafından yapılan bir araştırmada, "bir deneye katılma" eylemiyle ilgili olarak; araştırmacıların, bir deneye katılma eyleminin kişiye fazladan kredi kazandırdığı için bencil bir davranış olduğu ya da araştırma yapan bir kişiye yardım etmeyi içerdiği için olumlu bir sosyal davranış olduğu şeklindeki görüşlerinden, deneklerin etkilenip etkilenmedikleri incelenmiştir. Deneye katılma eylemini alt düzeyde kimlikleyen deneklerin, her ikisi de daha üst düzeyde kimlikler olan "olumlu sosyal davranış" ve "bencil davranış" kimliklerini daha çok benimsedikleri bulunmuştur. Bu bulgu, eylemi alt düzeyde kimlikleyen kişilerin o eylemle ilgili üst düzeydeki başka bir kimliği benimseme eğiliminde olduğu şeklindeki görüşü desteklemektedir.

Wegner, Vallacher, Macomber, Wood ve Arps'ın (1984) yaptıkları başka bir araştırmada, eylemleri alt ya da üst düzeyde kimliklemenin, öne sürülen bir iddiayı benimseyip benimsememeye etkisi incelenmiştir. Bu araştırmada bir grup deneğe, "üniversiteye gitmiş olma"nın neleri içerdiği; diğer bir grup deneğe ise "üniversiteye gitme"nin neleri içerdiği sorularak, deneklerin dikkati "üniversiteye gitme" eyleminin uzun dönemli sonuçlarına (üst düzey kimikleme koşulu) ya da ayrıntılarına ve mekanik yönlerine (alt

düzey kimlikleme koşulu) yoğunlaştırılmıştır. Daha sonra deneklere, New York Times'a atfedilen asılsız bir haber okutulmuştur. Haberde, Dr. E. Wolfram'ın yaptığı bir araştırmanın sonuçlarına göre, üniversiteye gitmenin cinsel yaşamı etkilediği öne sürülmektedir. Haberin içeriği de iki farklı şekilde düzenlenmiştir. Birinde üniversiteye gitmenin cinsel yaşamı olumsuz yönde etkilediği; diğerinde ise olumlu yönde etkilediği iddia edilmektedir. Daha sonra deneklerin bu habere ne derece inandıkları ölçülmüştür. Sonuçta, üniversiteye gitme eylemini alt düzeyde kimlikleyen deneklerin, üst düzeyde kimlikleyenlere göre, haberin içeriğinden bağımsız olarak, okudukları habere daha fazla inandıkları bulunmuştur. Bu bulgu, eylemleri alt düzeyde kimlikleyen kişilerin, çevreden daha kolay etkilendiklerini göstermektedir.

Vallacher ve Wegner ve Somoza'nın (1989) yaptıkları bir araştırmada, optimal düzeyde (bir eylemin etkili bir şekilde yapılabilmesi için kimliklenmesi gereken düzeyde) kimliklemenin konuşma akıcılığına etkisi incelenmiştir. Bu araştırmada, deneklerden bir konuşma yapmaları istenmiş ve bu konuşmanın bir grup dinleyiciye dinletilmek üzere videoya kaydedileceği söylenmiştir. Denekler iki gruba ayrılmıştır. Bir gruba, ses kayıtlarının daha net çıkması için kayıt cihazının üzerindeki kırmızı uyarı ışığına göre seslerini ayarlamaları söylenmiştir (alt düzey kimlikleme koşulu). Diğer gruba ise böyle bir yönerge verilmemiştir (üst düzey kimlik-

leme koşulu). Dinleyiciler de deneklere farklı şekilde tanıtılmıştır. Bir gruba, dinleyicilerin kolay ikna olan kişiler oldukları, diğer gruba ise zor ikna olan kişiler oldukları söylenmiştir.

Konuşma ve kayıt işlemleri tamamlandıktan sonra deneklerden (a) konuşmaları sırasında ne derece kaygı duyduklarını, (b) ne kadar konuşma hatası yaptıklarını, (c) başkalarını ikna etmede ne derece başarılı olduklarını, (d) bu konuşmadan ne kadar doyum sağladıklarını değerlendirmeleri istenmiştir. Deneklerin ne kadar konuşma hatası yaptıkları, dış gözlemciler tarafından da ayrıca değerlendirilmiştir. Sonuçta, optimal düzeyde kimlikleme yapan deneklerin daha az konuşma hatası yaptıkları, daha az kaygı duydukları, başkalarını ikna etmede kendilerini daha başarılı buldukları ve daha fazla doyum sağladıkları bulunmuştur.

Optimal kimlik hipotezinin sınındığı başka bir araştırma da, Irwin (1989) tarafından yapılmıştır. Optimal kimlik hipotezine göre, zor bir eylemin etkili bir şekilde yapılabilmesi için alt düzeyde kimliklenmesi gerekir; kolay bir eylemin ise üst düzeyde kimliklenmesi gerekir. Irwin, bu hipotezi sınamak için deneklere ders kitabının bir bölümünü sınıfta okumalarını söylemiş ve okuma işlemi tamamlandıktan hemen sonra sınava gireceklerini belirtmiştir. Sınav, iki ayrı şekilde düzenlenmiştir. Başka bir deyişle, öğrencilerin bazılarına çok sayıda baskı hatasının olduğu bir sınav

verilmiş, diğer öğrencilere normal bir sınav verilmiştir. Baskı hatalarının yapılan işi zorlaştıracığı ve kişileri alt düzey kimliklemeye yönelteceği varsayılmıştır. Optimal kimlik hipotezine göre, zor bir sınavda alt düzey kimliklemenin başarıyı (performansı) artırması beklenir. Oysa bu araştırmada böyle bir sonuç elde edilmemiştir. Araştırmacı elde ettiği bu bulguyu, manipulasyonun yetersiz olduğu şeklinde açıklamaktadır.

Wegner ve Vallacher (1983) tarafından yapılan bir araştırmada, bir eylemin üst düzeyde kimliklenme oranı ile o eylemin koruma göstergeleri açısından durumu (o eylemin zorluğu, bilinirliği, karmaşıklığı, yapılması için gereken süre, öğrenilmesi için gereken süre) arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu araştırmada iki ayrı denek grubu kullanılmıştır. Bir grup deneğe ($n = 274$), 25 eylemden oluşan Davranış Kimlikleme Formu uygulanmış; bu uygulamadan elde edilen puanlara göre, formda yer alan her bir eylemin üst düzeyde kimliklenme oranı hesaplanmıştır. Diğer gruptaki denekler ise ($n = 50$), 25 eylemin her birini koruma göstergeleri açısından 5'li dereceleme ölçeği üzerinde puanlamışlardır. Sonuçta, bir eylemin üst düzeyde kimliklenme oranı ile, o eylemin koruma göstergelerindeki durumu arasında anlamlı korelasyonlar olduğu bulunmuştur. Daha açık bir deyişle; bir eylem kolaysa, bilinen bir eylem ise, karmaşık değilse, kısa sürede öğrenilebiliyor ise ve kısa sürede yapılabiliyor ise, o eylem üst düzeylerde kimliklenmektedir.

Wegner ve arkadaşları (1986) tarafından yapılan bir başka araştırmada, deneklere, bir bilgisayara atıf yapılarak yarışmacı ya da işbirlikçi bir kişiliğe sahip oldukları söylenmiş, alt düzey kimlikleme yapan deneklerin kendi kişilikleri hakkında verilen geribildirimde daha fazla inandıkları bulunmuştur. Bu araştırmada bir grup denekten, kendi kişiliklerini, görüşlerini ve değerlerini yansıtacak nitelikteki tipik eylemlerini betimlemeleri istenmiştir (üst düzey kimlikleme koşulu). Diğer gruptaki deneklerden ise, neler yaptıklarını ve neler konuştuklarını içeren spesifik eylemlerini betimlemeleri istenmiştir (alt düzey kimlikleme koşulu). Daha sonra her grubun yarısına işbirlikçi, diğer yarısına ise yarışmacı bir kişiliğe sahip oldukları söylenmiştir. Sonuçta, alt düzey kimlikleme koşulundaki deneklerin, kişilikleri hakkındaki geribildirimlere, geribildirimün işbirlikçi ya da yarışmacı olmasından bağımsız olarak, daha çok inandıkları bulunmuştur. Üst düzey kimlikleme koşulundaki denekler ise, kişilikleriyle ilgili bu geribildirimleri şüpheyile karşılamışlardır. Bu bulgu, alt düzey kimlikleme yapan kişilerin, dışsal etkilenmelere daha açık oldukları şeklindeki görüşü desteklemektedir.

Wegner, Myers ve Vallacher (1982), alt düzey kimlikleme ile içtepi (impulse) arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Bu araştırmada deneklere (n = 40), içtepisel bir eylemde bulunabilecekleri (örneğin hırsızlık yapma gibi) varsayımsal bir durum, videoda gösterilmiştir.

Video kaydı, kampüsteki bir koridorda yapılmıştır. Filmde, birara ekrana koridorun sakın bir köşesindeki bir kanepa görüntüsü gelir. Kanepenin üzerinde bir ceket, birkaç defter, v.b., bulunmaktadır. Kanepenin hemen önünde ise 20 dolarlık bir banknot görünmektedir. Bu sahne kısa bir süre için ekrana gelir ve sonra kamera başka bir yeri göstermeye başlar. Bir süre sonra da film biter. Bu filmi izleyen deneklerden, (a) böyle bir durumda kendileri orada olsalardı, o parayı alıp almayacaklarını, (b) parayı almak için yoğun bir istek duyup duymayacaklarını ve (c) eğer o durumda parayı almış olsalardı, yaptıkları bu eylemi nasıl betimleyeceklerini (kimlikleyeceklerini) belirtmeleri istenmiştir. Deneklere, yerdeki parayı alma eylemini betimleyen 33 kimliğin yer aldığı bir liste verilmiştir. Deneklerden, parayı almaları durumunda, bu eylemlerini listedeki her bir kimliğin ne derece iyi betimleyeceğini belirtmeleri istenmiştir. Deneklerin %10'u böyle bir durumda parayı alacaklarını, %40'ı ise parayı almak için yoğun bir istek duyacaklarını belirtmişlerdir. Diğer taraftan, listede yer alan 33 kimliğin 4 faktör altında toplandığı görülmüştür: 1) Alt düzeyde bir faktör (etrafa bakınma, yere eğilme, parayı avucuna alma gibi kimlikleri içermektedir); 2) Bu eylemin suç olduğunu belirten, üst düzeyde bir faktör (suça karışma, suç işleme gibi kimlikleri içermektedir), 3) Eylemi olduğundan farklı gösterme çabalarını içeren, üst düzeyde başka bir faktör (parayı ödünç alma gibi kimlikleri içermektedir), 4) Eylemin eğlenceli yönünü içeren,

üst düzeyde fakat daha başka bir faktör (kişinin sevinç duyması gibi kimlikleri içermektedir).

Araştırmanın sonucunda, alt düzey kimlikleme ile parayı almak için yoğun bir istek duyma arasında .43; eylemin suç olduğunu belirten kimliklerle parayı alma arasında -.29; eylemi olduğundan farklı göstermeye çalışma ile parayı alma arasında ise .37 korelasyon olduğu bulunmuştur. Bu bulgulara dayanılarak alt düzey kimlikleme yapanların daha içtepişel davranacakları söylenemezse de, insanların içtepişel davranışlarını genelde alt düzeylerde kimlikleme eğiliminde oldukları söylenebilir (Baron ve Byrne, 1987). Örneğin hırsızlık yapan bir kişi, bu eylemini "başkalarının hakkını yeme" şeklinde üst düzeyde bir kimlikle değil; büyük bir olasılıkla "duvara tırmanma", "pencereyi açma", "parayı alma" gibi alt düzeylerde kimlikleyecek ve böylece, eyleminin üst düzey kimliklerinin kendi kişiliği hakkında çağrıştıracak hoşnutsuzluk yaratan durumlardan kaçınmaya çalışacaktır.

Wegner, Vallacher ve Dizadji (1983) tarafından yapılan bir araştırmada, alkollü içki tüketimi ile eylem kimlikleme arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu araştırmada iki grup denek kullanılmıştır. Birinci gruptaki denekler, Trinity Üniversitesi öğrencileridir. Bunlar tükettikleri alkollü içki miktarına göre az, orta ve çok içenler olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Tükettikleri alkollü içki miktarı açısından kendi içlerinde de farklılaşmakla beraber, ikinci gruptaki

deneklerin tümü Alkol Tedavi Merkezi'nde tedavi gören kişilerden oluşmaktadır. Bütün deneklere alküllü içki içme eylemini betimleyen 50 kimliğin yer aldığı bir envanter uygulanmıştır. Deneklerden, envanterdeki kimliklerin içki içme eylemini ne derece iyi betimlediğini bir dereceleme ölçeği üzerinde belirtmeleri istenmiştir. Daha sonra yapılan faktör analizine göre bu kimliklerin 6 faktör altında toplandığı bulunmuştur: 1) Alt düzey kimlikleme, 2) Sersemce davranma, 3) Gerilim azaltma, 4) Sıkıntı giderme, 5) Sarhoş olma ve 6) Kendini ödüllendirme. Deneklerin her faktör altında toplanan kimliklerden elde ettikleri puan ile, yaşları, cinsiyetleri ve tükettikleri alkol miktarları arasındaki ilişkilere bakılmıştır. Çoklu regresyon analizi ile elde edilen sonuçlara göre, üst düzey kimliklerden özellikle "sersemce davranma" ve "gerilim azaltma"nın, çok miktarda alkol tüketiminin yordayıcısı olduğu bulunmuştur. Bu bulgu, çok miktarda alkollü içki içenlerin bu eylemi üst düzey kimliklerle, az içenlerin ise alt düzey kimliklerle kimlikleme eğilimi şeklinde yorumlanmaktadır.

Vallacher, Wegner ve Frederick'in (1987) yaptıkları bir araştırmada, eylem kimlikleme ile kendini sunma (self-presentation) arasındaki ilişki ele alınmıştır. Araştırmanın ilk aşamasında deneklere (n : 51), gizil yaratıcılık konusunda bir araştırma yapılacağı söylenerek; deneklerden, boş bir kağıda 0 ile 9 arasında bir rakam yazmaları istenmiştir. Daha sonra bunların uz-

manlar tarafından değerlendirildiği belirtilerek, deneklerin bir bölümüne kendilerinde gizil yaratıcılık bulunduğu (olumlu geribildirim), diğer bölümüne de kendilerinde gizil yaratıcılık bulunmadığı (olumsuz geribildirim) söylenmiştir. Araştırmanın ikinci aşamasında, deneklere, birbirleriyle ilk kez karşılaşan kişilerin birbirleri hakkında nasıl izlenim oluşturduğunun inceleneceği söylenmiş, bu nedenle biraz sonra bir yabancıyla karşılaşacakları belirtilmiştir. Deneklerin bir bölümüne, biraz sonra karşılaşacakları kişilerin diğer kişilerde dürüstlüğe önem verdiği, bir bölümüne de yeteneklerine önem verdiği söylenmiştir. Bu aşamada araştırmacı, deneklerden, kendi kişilikleri hakkında kısa bir yazı yazmalarını istemiştir. Bu yazıların, bir ön bilgi olması için, az sonra karşılaşacakları kişilere verileceği belirtilmiştir. Deneklere, kendileri hakkında başkalarına ön bilgi vermek için, örneğin buraya niçin geldiklerini, ne yaptıklarını, v.b., kendi el yazıları ile yazmalarının yeterli olabileceği söylenmiştir. Çözümlemede bu yazılar dikkate alınmıştır. Araştırmanın sonucunda, biraz sonra karşılaşacakları kişi ister yeteneğe isterse dürüstlüğe önem veriyor olsun, başarısız oldukları söylenen denekler biraz önce yaptıkları şeyin aşamalarını ya da mekanik yönlerini anlatmışlardır. Başka bir deyişle, biraz önce yaptıkları eylemi (0 ile 9 arasında bir rakamın yazıldığı gizil yaratıcılık testi) alt düzeylerde kimliklemişlerdir. Olumlu geribildirim alan deneklerin yaptıkları eylemi betimleyiş biçimi ise, nasıl bir kişiyle karşılaşacaklarına

göre değişmektedir. Başka bir deyişle, yeteneğe önem veren birisiyle karşılaşacaklarını zanneden başarılı denekler yaratıcılıklarını belirtirken; dürüstlüğe önem veren birisiyle karşılaşacaklarını zanneden denekler, yaratıcılık özelliklerini daha az vurgulamışlardır. Bu bulgular, üst düzey kimliklerin kişinin kendisi hakkında daha fazla bilgi içerdiği ve eylem kimikleme ile kendini sunma arasında bir ilişki olduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

Problem

Vallacher ve Wegner'e göre (1989), eylem kimikleme düzeyi açısından bireyler arasında gözlenen farklılıkların olası nedenlerinden biri, insanların çeşitli eylem alanlarındaki deneyim miktarlarının farklı olmasıdır. Çeşitli eylem alanlarında deneyimleri fazla olan kişiler, deneyimleri az olanlara görece, eylemleri daha üst düzeylerde kimikleemektedirler.

Yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik durum, insanların çeşitli eylem alanlarındaki deneyim miktarlarını etkileyerek, eylem kimikleme düzeyinde farklılıklara yol açabilir. Zira, insanların yaşları ilerledikçe çeşitli eylem alanlarındaki deneyim miktarlarının da artması ve eylemleri üst düzeylerde kimiklemeleri beklenir. Vallacher ve Wegner (1989) tarafından, cinsiyetle eylem kimikleme düzeyi arasında ilişki olmadığı bulunmuş ise de; cinsiyet, kişinin deneyim miktarını değilse bile, cinsiyet rolü gelişimindeki

farklılıklar nedeniyle kişinin deneyim sahibi olduğu eylem alanlarının türünü etkileyebilir. Kızların ve erkeklerin değişik eylem alanlarındaki deneyim miktarlarının farklı olması da, eylem kimlikleme düzeyine yansıyabilir.

Sosyoekonomik düzey de kişilerin hem değişik eylem alanlarındaki deneyim miktarlarını hem de dil gelişimlerini etkileyerek, eylem kimlikleme düzeyinde farklılığa yol açabilir. Bernstein, farklı alt kültür gruplarının farklı konuşma ve düşünce biçimine sahip olduklarını; bu nedenle de, örneğin işçi sınıfı çocuklarının konuşma biçimlerinin çok sınırlı bir niteliğe sahip olduğunu belirtir (Aktaran: Tezcan, 1985). Havighurst ve Neugarten'a göre de bu çocukların kullandıkları tümceler kısa ve gramer bakımından zayıftır; sözcük dağarcıkları kısıtlı, sıfatlar azdır; bu çocukların öğrendikleri basit dil, çocuğun deneyimlerini düzenleme yeteneğini sınırlar (Aktaran: Tezcan, 1985). Oysa orta sınıf çocukları, daha karmaşık bir konuşma biçimine sahiptirler. Uzun tümceler, karmaşık tümce yapısı, seçilmiş sıfatlar, soyut adlar ve el işaretlerinin azlığı, bu çocukların konuşma biçimini oluşturur (Aktaran: Tezcan, 1985). Farklı sosyoekonomik düzeydeki bireylerin dil gelişiminde ve konuşma biçiminde görülen bu farklılık, eylem kimlikleme düzeyine de yansıyabilir. Bu nedenlerle, yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik düzeyin eylem kimlikleme düzeyine etkisi, bu araştırmanın ele aldığı problemlerden birini oluşturmaktadır.

Bazı durumlar, insanın, yaptığı şeylerin ayrıntısına; bazı durumlar ise, insanın, yaptığı şeylerin uzun dönemli sonuçlarına dikkat etmesini gerektirir. Vallacher ve Wegner'e göre (1989), insanın bu tür durumların birinde uzun süre bulunması, eylem kimlikleme düzeyinde farklılığa yol açan nedenlerden biri olabilir. Bir işin nasıl yapıldığına, ayrıntılarına ve mekanik yönlerine dikkat etmeyi gerektiren durumlarda uzun süre bulunmak, eylemleri alt düzeyde kimlikleme eğilimine neden olabilir. Yapılan işin uzun dönemli sonuçlarına dikkat etmeyi gerektiren durumlarda uzun süre bulunmak ise, eylemleri üst düzeyde kimlikleme eğilimine neden olabilir. Vallacher ve Wegner (1989), eylemleri alt düzeyde kimlikleme eğilimine neden olabilecek durumlar için montaj hattında çalışmayı, üst düzeylerde kimlikleme eğilimine neden olabilecek durumlar için ise planlama dairesinde çalışmayı örnek vermektedirler. O halde, belli bir meslek alanına eleman yetiştiren ve yapılan işlerin ayrıntısına ve mekanik yönlerine daha çok dikkat etmeyi gerektiren meslek lisesi öğrencilerinin eylem kimlikleme düzeyinin, öğrencilerini yüksek öğrenime hazırlayan genel lise öğrencilerinin eylem kimlikleme düzeyinden düşük olması beklenir. Bu nedenle, okul türünün (liseler düzeyinde) eylem kimlikleme düzeyine etkisi, bu araştırmanın ele aldığı diğer bir problemidir.

Amaç:

Bu araştırmanın amacı, aşağıdaki sorulara yanıt aramaktır.

1. Yaş, eylem kimlikleme düzeyini etkilemekte midir?
2. Cinsiyet, eylem kimlikleme düzeyini etkilemekte midir?
3. Sosyoekonomik düzey, eylem kimlikleme düzeyini etkilemekte midir?
4. Okul türü (lise düzeyinde), eylem kimlikleme düzeyini etkilemekte midir?
5. Yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik düzey değişkenlerinin etkileşimi, eylem kimlikleme düzeyini etkilemekte midir?
6. Yaş, sosyoekonomik düzey ve okul türü değişkenlerinin etkileşimi, eylem kimlikleme düzeyini etkilemekte midir?

Önem:

Bu araştırmanın kuramsal temelini oluşturan Eylem Kimlikleme Kuramı'nda öne sürülen görüşler, davranış değiştirme ya da kişilere istendik yönde yeni davranışlar kazandırma süreci olan eğitim ile yakından ilgilidir. Örneğin Eylem Kimlikleme Kuramı, belli bir eylemi alt düzeyde kimlikleyen kişinin etkilenmeye daha açık olduğunu, ortamın sunacağı üst düzeydeki yeni anlayışları

benimsemeye eğilimli olduğunu, yeni bir anlayışın benimsenmesinin ise eylemin yönünde bir değişikliğe yol açabileceğini vurgular. Bu durumda, eğitim süreci içerisinde kişinin davranışını değiştirmek için, kişi önce o davranışı alt düzeyde kimliklemeye yöneltiler; daha sonra da o davranışla ilgili yeni bir anlayış (kimlik) kolayca kazandırılabilir.

Eylem Kimlikleme Kuramı'nda, bir davranışın etkili bir şekilde yapılabilmesi için, o davranışın optimal düzeyde kimliklenmesi gerektiği öne sürülmektedir. Kişilere yeni bilgi ve beceriler öğretilirken ya da kişinin belli bir alandaki edimini artırmak için, kuramın öne sürdüğü optimal kimlik kavramından yararlanılabilir.

Bu kuramın öne sürdüğü görüşlerden yararlanmak ve eğitim sürecine aktarabilmek için, bu görüşlerin araştırmalarla desteklenmesi gerekir. Oysa kişilik ve sosyal psikoloji alanında oldukça yeni bir kuram olan Eylem Kimlikleme Kuramı çerçevesinde ABD'nde bile yapılmış olan araştırma sayısı, oldukça sınırlıdır. Bu araştırma, kuramın öne sürdüğü görüşlerden bazılarını sınamak amacıyla ülkemizde yapılan ilk çalışmadır. Bu nedenle, bu araştırmanın, kuramın geliştirilmesine katkı yapacağı, ülkemiz psikologlarını bu alanda araştırma yapmaya özendirceği ve hem psikoloji hem de eğitim alanlarında uygulamada önemli olabilecek sonuçlar yaratacağı umulmaktadır.

BÖLÜM II

YÖNTEM

Bu bölümde sırasıyla araştırma modeli, araştırma grubu ve araştırmada kullanılan veri toplama araçları tanıtılmış; verilerin nasıl toplandığına ve nasıl çözümlendiğine ilişkin açıklamalara yer verilmiştir.

Araştırma Modeli

Bu araştırmada yaş, cinsiyet, sosyoekonomik düzey (SED) ve okul türünün eylem kimlikleme düzeyine etkisi incelenmiştir. Bu amaçla, hem farklı programlar uygulayan liselerde öğrenim görmekte olan öğrencilerin eylem kimlikleme düzeyleri; hem de alt ve üst SED'deki ailelerden gelen değişik yaşlardaki kız ve erkek öğrencilerin eylem kimlikleme düzeyleri karşılaştırılmıştır.

Bu araştırmada, nedensel karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır. Nedensel karşılaştırma yöntemi, deneysel olarak manipüle edilemeyen değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri

açıklamak için uygun bir araştırma tekniğidir (Borg ve Gall, 1983). Nedensel karşılaştırma yönteminde, bir davranış kalıbının görüldüğü deneklerle bu davranış kalıbının görülmediği denekler karşılaştırılarak, bu davranış kalıbının olası nedenleri keşfedilmeye çalışılır. Nedenler başka bir değişken üzerinde etkisini gösterdikten sonra incelendiği için, bu yönüme **ex post facto research** adı da verilmektedir (Borg ve Gall, 1983).

Araştırma Grubu

Bu araştırmada, iki ayrı grupta yer alan toplam 456 öğrenci, araştırma grubunu oluşturmaktadır.

I. Grup: Bu grup, yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik düzeyin eylem kimlikleme düzeyine etkisini incelemek amacıyla oluşturulmuştur. Bu grupta, 16 alt gruba ayrılan toplam 230 öğrenci yer almaktadır. Yaş değişkeni dört, cinsiyet ve sosyoekonomik düzey değişkenleri ikişer düzeyde ele alındığında; 1. gruptaki öğrencilerin sayısal dağılımı Tablo 1'de görüldüğü gibidir.

Tablo 1. Birinci Gruptaki Deneklerin Yaşları, Cinsiyetleri ve Sosyoekonomik Düzeyleri.

YAŞ GRUPLARI	KIZLAR		ERKEKLER		Toplam
	Alt SED	Üst SED	Alt SED	Üst SED	
11 - 12	12	15	13	15	55
13 - 14	10	15	15	15	55
15 - 16	15	15	15	15	60
17 - 18	15	15	15	15	60
Toplam	52	60	58	60	230

Birinci gruptaki bu öğrencilerden, 11 - 12 yaş alt grubundaki öğrenciler ilkokul dördüncü sınıfta; 13-14 yaş alt grubundaki öğrenciler ortaokul ikinci sınıfta; 15-16 ve 17-18 yaş alt gruplarındaki öğrenciler ise Genel Lise ve Ticaret Liselerinin, sırasıyla birinci ve üçüncü sınıflarında öğrenim görmektedirler.

II. Grup: Bu grup, yaş, sosyoekonomik düzey ve okul türünün (yalnızca liseler düzeyinde) eylem kimlikleme düzeyine etkisini incelemek amacıyla oluşturulmuştur. Bu grupta 16 alt gruba ayrılan toplam 226 öğrenci yer almaktadır. Yaş değişkeni iki düzeyde (15-16 ve 17-18 yaş), SED değişkeni iki düzeyde (alt SED ve üst SED), okul türü değişkeni ise dört düzeyde (Genel Lise, Ticaret Lisesi, Endüstri

Meslek lisesi ve İmam Hatip Lisesi) ele alındığında; 2. gruptaki öğrencilerin sayısal dağılımı Tablo 2'de görüldüğü gibidir.

Tablo 2. İkinci Gruptaki Deneklerin Yaşları, Sosyoekonomik Düzeyleri ve Öğrenim Gördükleri Okul Türleri.

OKUL TÜRÜ	15-16 YAŞ		17-18 YAŞ		Toplam
	Alt SED	Üst SED	Alt SED	Üst SED	
Genel Lise	15	15	15	15	60
Ticaret Lis.	15	15	15	15	60
En. Mes. Lis.	15	10	15	15	55
İ. Hatip Lis.	15	11	15	10	51
Toplam	60	51	60	55	226

Öğrencilerin yaş ve cinsiyetlerine ilişkin bilgiler, öğrencilerin Davranış Kimlikleme Formu (DKF) Cevap Kağıdı'na yaş ve cinsiyetlerini yazmaları istenerek sağlanmış; bu bilgilere göre öğrenciler alt gruplara ayrılmıştır. Alt ve üst SED gruplarının oluşturulmasında da, SED ölçeğinden alınan puanların aritmetik ortalaması ($N = 803$, $X = 22$) ölçüt olarak kullanılmıştır.

Araştırma, her bir alt grupta 15 öğrenci yer alacak şekilde planlanmıştır. Çünkü, en çok denek bulunan alt gruptaki denek sayısının, en az denek bulunan alt gruptaki denek sayısının iki

katını aşmaması ve her bir alt grupta 10-15 denek bulunması, varyans analizi için yeterli görülmektedir (Bruning ve Kintz, 1968).

Yukarıda tanımlanan araştırma grubuna girebilecek, yeterli sayıda öğrenciye ulaşabilmek için toplam 803 kişiye DKF ve SED Ölçeği uygulanmıştır. Daha sonra, ele alınan değişkenler açısından her bir alt gruba girebilecek öğrenciler saptanmıştır. Bu işlemlerin sonucunda, altı (6) alt grupta ulaşılabilen öğrenci sayısının 10 ile 13 arasında olduğu görülmüştür. Bununla birlikte, analiz için bu sayının da yeterli olduğu kabul edilmiştir. Diğer alt gruplara girebilecek öğrenci sayısının ise, 15 ile 40 arasında değiştiği görülmüştür. Bu gruplardan da 15'er öğrenci yansız olarak seçilmiş ve diğer alt gruplar oluşturulmuştur.

Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada verilerin toplanmasında iki araç kullanılmıştır. Bunlardan biri, Davranış Kimlikleme Formu (DKF); diğeri de Sosyoekonomik Düzey (SED) Ölçeği'dir. Aşağıda bu araçlar sırasıyla tanıtılmıştır.

Davranış Kimlikleme Formu (DKF)

Davranış Kimlikleme Formu (DKF), eylem kimlikleme düzeyindeki bireysel farklılıkları ölçmek amacıyla Vallacher, Wegner ve Cook (1982) tarafından geliştirilmiş; Vallacher ve Wegner (1985 ve 1989) tarafından yayınlanmıştır. DKF, toplam 25 maddeden

oluşmaktadır. Formda yer alan her madde, g ündelik yaşamda herkesin karşılaşılabileceği sıradan bir eylemi içermektedir. Her maddeyi, o maddede belirtilen eylemi farklı düzeylerde betimleyen iki seçenek izlemektedir. Seçeneklerden biri, madde kökünden daha üst düzeyde, diğeri de daha alt düzeydedir. Deneklerden, madde kökünde belirtilen eylemi en iyi betimleyen seçeneği işaretlemeleri istenir (Ek 1). Üst düzeydeki seçenek işaretlenmiş ise, deneye o maddeden bir (1) puan, alt düzeydeki seçenek işaretlenmiş ise sıfır (0) puan verilir. Dolayısıyla, bir kişinin DKF'den alabileceği toplam puan, sıfır ile 25 arasında değişebilmektedir.

DKF'de yer alan eylemler ve bu eylemlere ait seçenekler, daha önce yapılan bir ön çalışmadan elde edilmiştir. Bu ön çalışmada günlük eylemlerden oluşan 60 maddelik bir liste hazırlanmış; bu liste bir grup öğrenciye ($n = 20$) verilerek, listedeki her bir eylemi yeniden betimlemeleri istenmiştir. Denekler belli bir süre (15-20 dakika) içerisinde olabildiğince çok sayıda betimleme yapmaya özendirilmişlerdir. Bu ön çalışmadan elde edilen verilere göre, her bir madde için denekler tarafından en sık tekrarlanan bir alt düzey ve bir üst düzey betimleme, o maddenin seçenekleri olarak saptanmıştır.

Araştırmacılar, 60 maddeden oluşan bu ilk formu 274 kişiden oluşan bir gruba uygulamışlardır. Elde edilen veriler çözümlendiğinde, yanıtların tek bir boyutta toplandığı görülmüştür

(Cronbach alfa = .84). Daha sonra, formda yer alan her bir madde için madde-test korelasyonu hesaplanmıştır. Altmış maddelik bu formda madde-test korelasyonlarının .05 ile .45 arasında değiştiği ve mad-de -test korelasyonu ortalamasının .25 olduğu bulunmuştur.

Madde - test korelasyonu .25'den yüksek olan maddeler biraraya getirilerek 25 maddeden oluşan DKF hazırlanmıştır. Yirmibeş maddelik bu formun madde-test korelasyonları .28 ile .45 arasında değişmektedir ve ortalama madde-test korelasyonu .35'dir. Formda yer alan her bir maddenin üst düzeyde kimliklenme oranı da %40 ile %92 arasında değişmektedir ve ortalaması biraz yüksek (%66) olmakla birlikte, maddelerin üst düzeyde kimliklenme oranlarının normal bir dağılım gösterdiği bulunmuştur. Yirmi beş maddelik bu formun iki hafta arayla aynı gruba uygulanmasıyla elde edilen güvenirlik katsayısı ($r = .96$) oldukça yüksektir (Wegner, Gould ve Vallacher, 1983). Başka bir araştırmada da bu formun test-yeniden test güvenirliği oldukça yüksek ($r = .91$) bulunmuştur (Vallacher ve Wegner, 1989). Bu formun içtutarlık katsayısının da .85 olduğu belirtilmektedir (Vallacher ve Wegner, 1985; 1989).

Geçerlik Çalışmaları

Kurama göre, eylem kimliklemenin, kişiliğin bilinen diğer boyutlarından farklı bir boyutu olduğu ya da bilinen diğer kişilik özelliklerinden farklı bir özellik olduğu belirtilmişti. Vallacher ve

Wegner, eylem kimliklemenin kişiliğin diğer boyutlarından farklı bir boyut olduğunu gösteren araştırmalar yapmışlardır. Bu araştırmaların birinde, 144 kişilik bir gruba DKF ile birlikte, Taylor Görünen Kaygı Ölçeği ve Rotter Denetim Odağı Ölçeği uygulanmıştır. Eylem kimlikleme kuramına göre, DKF'de düşük puan alan kişiler, günlük davranışlarında daha çok zorlanan kişilerdir ve özellikle etkili olamadıkları davranışlarla ilgili olarak, çevreden gelen yeni uyarılara daha duyarlı olma eğilimindedirler. Bu nedenle, DKF'de düşük puan alan kişilerin hem kaygı düzeylerinin daha yüksek olması hem de dıştan denetimli olmaları beklenir. Sonuçta, DKF puanları ile deneklerin bu iki ölçekten aldıkları puanlar bu beklentiye doğrulamıştır. Bu sonuçlar, DKF'nin geçerliğine ilişkin bir kanıt olarak görülebilir (Vallacher ve Wegner, 1985).

Vallacher ve Wegner'ın (1989) yaptıkları başka bir araştırmada da, DKF'den alınan puanlarla 13 farklı ölçekten alınan puanlar arasındaki ilişkiye bakılmıştır. Bu ölçekler, kuramsal olarak eylem kimlikleme ile ilişkili gibi görünen kişilik boyutlarını ölçmektedir. DKF'den alınan puanlarla bu 13 ölçekten alınan puan arasında bir ilişkinin bulunmaması, hem eylem kimliklemenin hem de DKF'nin bu kişilik boyutlarından ve bu ölçeklerden ayrı bir şeyi ölçtüğünün kanıtı olacaktır.

Sözü edilen bu araştırmada 13 farklı denek grubuna, Tablo 3'de görülen ölçeklerden bir ya da birkaç tanesi uygulanmış ve elde

edilen veriler çözümlenmiştir. Bu ölçeklerden elde edilen puanlarla DKF'den elde edilen puanlar arasındaki ilişkiyi gösteren sonuçlar da Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. DKF İle Değişik Ölçeklerden Alınan Puanlar Arasında Hesaplanan İlişki Katsayıları (Vallacher ve Wegner, 1989'dan alınmıştır.)

ÖLÇÜMLER	n	r
Zeka Düzeyi	48	-.12
Alan Bağımsızlığı	48	-.13
Kategori Genişliği	85	-.11
Belirsizliğe Karşı Hoşgörü	82	-.10
Dogmatizm	86	.00
Bilişsel Karmaşıklık	67	.17
Ahlaki Olgunluk	110	.07
Özel Ben Bilinci	100	.13
Genel Ben Bilinci	100	-.06
Erkeksilik	95	.10
Kadınsılık	95	-.09
En Az Tercih Edilen Çalışma Arkadaşı Ölçeği	97	.00
A Tipi Kişilik	98	.07

Tablo 3'de görüldüğü gibi, eylem kimliklemeyi ölçen DKF ile, eylem kimlikleme ile kuramsal olarak ilişkili gibi görünen diğer ölçeklerden elde edilen puanlar arasında anlamlı bir korelasyon bulunmamaktadır. Bu bulgu, eylem kimliklemenin ve DKF'nin Ayrıcılık Geçerliğini (divergent validity) kanıtlar. Başka bir deyişle; eylem kimlikleme düzeyini ölçen DKF, bir zihinsel yetenek ölçeği değildir (zeka ve alan bağımsızlığı gibi), bilişsel bir ölçek olmasına karşın diğer bilişsel tarzlardan (Kategori Genişliği, Belirsizliğe Karşı Hoşgörü, Dogmatizm, Bilişsel Karmaşıklık ve Ahlaki Olgunluk gibi) farklı bir düşünce tarzıdır. DKF, Ben Bilinci ile de ilişkili değildir. Her ne kadar Ben Bilincini ölçen iki alt ölçekten birisi olan Özel Ben Bilinci ile DKF arasında düşük bir korelasyon bulunmuş ise de bu sonuca dayanılarak eylem kimliklemenin kendine dikkati artırdığı şeklinde bir çıkarsama yapılamaz. DKF diğer ölçeklerle de ilişkili değildir (Örneğin, Cinsel Kimlik, Topluma ya da İşe Yönelim, A Tipi Kişilik gibi). O halde eylem kimlikleme düzeyi diğer pek çok özellikten ayrı bir özelliktir (Vallacher ve Wegner, 1989) ve bu özellik DKF ile güvenilir bir şekilde ölçülebilir.

DKF'nin Türkçe'ye Uyarlanması

Davranış Kimlikleme Formu, araştırmacı tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir. Bu çeviri formu, üniversitede görevli üç

İngilizce okutmanının yaptığı çevirilerle karşılaştırılarak, çevirinin güvenilirliği denetlenmiştir.

Sözkonusu form, Yüzüncü Yıl Üniversitesi (YYÜ) Eğitim Yüksek Okulu birinci sınıf öğrencilerinden oluşan bir gruba ($n = 54$) uygulanmıştır. Bu uygulamadan elde edilen veriler çözümlenmiş, her maddenin üst düzeyde kimliklenme oranı ve her bir madde için madde-test korelasyonu hesaplanmıştır. Bu çözümlemenin sonuçları Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 4. DKF'nin İlk Çeviri Formunun Uygulanmasından Elde Edilen Verilere Göre, Maddelerin Üst Düzeyde Kimliklenme Oranları (M) ve Madde-Test Korelasyonları (r).

Madde No	M	r (Madde-Test)
1	.92	.20
2	.97	.23
3	.73	.39
4	.92	.15
5	.47	.57
6	.80	.29
7	.50	.47
8	.59	.07
9	.76	.56
10	.42	.50
11	.66	.39
12	.92	.38
13	.98	.25
14	.59	.37
15	.54	.39
16	.64	.46
17	.78	.33
18	.76	.29
19	.78	.05
20	.90	.35
21	.30	.25
22	.80	.26
23	.85	.34
24	.40	.48
25	.78	.55

Daha önce de belirtildiği gibi, özgün DKF'de, maddelerin üst düzeyde kimliklenme oranı .40 ile .92 arasında değişmektedir ve ortalaması .66'dır. Madde - test korelasyonlarının da .29 ile .48 arasında değiştiği kaydedilmektedir. Özgün formdaki bu değerler bir ölçüt olarak ele alındığında; 1, 2, 8, 13, 19, 21 ve 22 no'lu maddelerin işlemediği sonucuna varılmıştır.

Bu maddelerin yerine kullanılmak üzere, araştırmacı tarafından 10 yeni madde hazırlanmıştır. Bu 10 yeni maddeyi de içeren toplam 35 maddelik geçici bir form hazırlanmış ve bu form, Y.Y.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü 1. sınıf öğrencilerine (n = 42) uygulanmıştır. Bu uygulamadan elde edilen veriler çözümlenerek, hazırlanan 10 yeni maddenin üst düzeyde kimliklenme oranı ve madde-test korelasyonları hesaplanmıştır. Hazırlanan 10 yeni maddenin üst düzeyde kimliklenme oranı ve madde-test korelasyonları hesaplanmıştır. Hazırlanan 10 yeni madde için elde edilen değerler şunlardır:

Madde	M	r (Madde-Test)
26	.90	.52
27	.90	.22
28	.75	.59
29	.82	.76
30	.78	.72
31	.70	.21
32	.70	.37
33	.82	.61
34	.92	.53
35	.17	.67

Bu değerler, DKF'nin özgün formuna ait olan değerlerle karşılaştırıldığında, 27. ve 31. maddelerin madde-test korelasyonlarının düşük oluşu nedeniyle; 35. maddenin de st düzeyde kimliklenme oranının düşük oluşu nedeniyle uygun olmadığı, diğer maddelerin ise daha önce işlemediği saptanan maddelerin yerine kullanılabileceği anlaşılmıştır. Bu aşamada, geliştirilmiş olan bu 7 madde, işlemeyen maddelerin yerine konularak tekrar 25 maddelik bir form hazırlanmış ve bu form lise ikinci sınıf öğrencilerinden oluşan 82 kişilik bir gruba uygulanmıştır. Bu uygulamadan elde edilen verilere göre, her bir maddenin st düzeyde kimliklenme oranı (M) ve madde-test korelasyonu Tablo 5'de gösterilmiştir.

Bu uygulamadan elde edilen verilere göre, DKF'de yer alan her bir maddenin st düzeyde kimliklenme oranı .35 ile .95 arasında (ortalaması .65) değişmektedir. Madde-test korelasyonları da .28 ile .62 arasında değişmektedir. Bu şekliyle DKF'nin içtutarlık katsayısı da (Cronbach afla) .79 olarak hesaplanmıştır. Bu formun aynı gruba ($n = 82$) iki hafta arayla uygulanmasından elde edilen güvenirlik katsayısının da .86 olduğu bulunmuştur.

Tablo 5. DKF'deki Maddelerin Üst Düzeyde Kimliklenme Oranları ve Madde-Test Korelasyonları.

Madde No	M	r (Madde-Test)
1	.69	.35
2	.84	.32
3	.63	.39
4	.81	.49
5	.35	.62
6	.70	.33
7	.54	.35
8	.78	.48
9	.64	.59
10	.37	.53
11	.58	.45
12	.86	.42
13	.76	.50
14	.50	.30
15	.48	.36
16	.65	.45
17	.70	.31
18	.75	.29
19	.62	.56
20	.90	.28
21	.89	.33
22	.76	.30
23	.42	.28
24	.37	.36
25	.70	.62

DKF'nin Türkçe'ye uyarlanması sırasında mantıksal geçerliği için çalışmalar yapılmıştır. Başka bir deyişle, hem DKF'nin özgün maddelerindeki hem de sonradan Türkçe form için geliştirilen maddelerdeki eylemler için, seçeneklerin düzeyi kontrol edilmiştir. Bilindiği gibi, seçeneklerden biri o madde kökünde ifade edilen eylemi daha alt düzeyde, diğeri ise üst düzeyde betimlemektedir. Betimlemeler birbirlerine aracılık ilişkisi ile bağlıdırlar. Örneğin bir insan ev sahibine para vererek (10. maddenin A seçeneği) kira öder (10. maddenin kökü); kira ödeyerek (10. maddenin kökü) aynı evde oturmaya devam eder (10. maddenin B seçeneği). DKF'de yer alan bütün maddeler, kuramın benimsediği bu ilişkiyi bilen beş hakem tarafından değerlendirilmiş ve hiçbir maddede hakemler arasında görüş farklılığına rastlanmamıştır.

Daha önce anlatılan güvenilirlik çalışmalarının ve yukarıda anlatılan geçerlik çalışmalarının sonuçlarına dayanılarak, DKF'nin bu şekliyle, eylem kimlikleme düzeyindeki bireysel farklılıkları ölçmek için kullanılabileceği yargısına varılmıştır.

Sosyoekonomik Düzey Ölçeği

Araştırma grubunu oluşturan bireylerin SED'lerini belirlemek amacıyla, Bacanlı (1990) tarafından geliştirilen SED Ölçeğinin kısmen değişik bir formu kullanılmıştır. Aşağıda kısaca önce Bacanlı tarafından geliştirilen ölçek hakkında, daha sonra da ölçeğin bu araştırmada kullanılan form uhakkında bilgi verilmiştir.

Bacanlı'nın (1990) geliştirdiği SED leği, SED göstergesi olarak 12 ölçüt içermektedir:

1. Babanın eğitim durumu
2. Annenin eğitim durumu
3. Ailedeki birey sayısı
4. Oturulan evin mülkiyeti
5. Oturulan evdeki oda sayısı
6. Oturulan evin ısıtma düzeni
7. Ailenin ortalama aylık geliri
8. Baba mesleği
9. Anne mesleği
10. Ailenin sahip olduğu eşyalar
11. leği yanıtlayan kişinin hangi lisede okuduğu
12. leği yanıtlayan kişinin ortaöğretim boyunca masraflarının nasıl karşılandığı.

Bu boyutlarda, seçenekler, alt SED'in sahip olduğu kabul edilen özelliklerden st SED'in sahip olduğu kabul edilen özelliklere doğru sıralanmıştır. Örneğin anne ve babanın eğitim durumunu içeren 1. ve 2. sorularda seçenekler; "hiçbir okul mezunu değil",

"ilkokul mezunu", "ortaokul ya da lise mezunu", "üniversite mezunu" olarak sıralanmaktadır. Bu seçeneklere sırasıyla 1, 2, 3, 4 puan verilmektedir.

Ailenin sahip olduğu eşyalar sayısal olarak ele alınmış ve bu eşyalara daha fazla sahip olan ailelerin üst SED'e dahil olma olasılığının oldukça yüksek olacağı kabul edilmiştir. Ölçekteki her maddeden alınan puanlar toplanarak, deneklerin SED puanları elde edilmektedir.

Bu ölçeğe göre, tipik üst SED ailesi; anne ve babanın üniversite mezunu olduğu, kendisine ait çok odalı bir evde oturan, bir ya da iki çocuklu, evi kalorifer ya da kat kaloriferi ile ısıtılan, ortalama aylık geliri 1.000.000 TL.'den fazla olan, anne ve babanın serbest meslek sahibi olduğu; renkli TV, çamaşır makinesi, buzdolabı, telefon, bilgisayar, yazlık ev, otomobil gibi eşyalara olabildiğince fazla miktarda sahip olan ailedir. Bu özelliklere yaklaşması oranında, ailenin üst SED'e yaklaştığı kabul edilmiştir.

Bu ölçeğin 24 kişilik bir gruba uygulanmasıyla elde edilen verilerin çözümlendiği ve aracın içtutarlık katsayısının .725 olduğu kaydedilmiştir (Bacanlı, 1990). Bu bulguya dayanılarak ölçeğin SED belirlemede kullanılabileceği kabul edilmiştir.

Bu araştırmada kullanılan SED Ölçeğinde ise, SED göstergesi olarak 10 ölçüt dikkate alınmıştır. Yukarıda tanıtılan SED

ölçeğinin 11. ve 12. maddeleri (deneklerin okudukları lise ve ortaöğrenimleri boyunca masraflarının nasıl karşılandığı), üniversite öğrencileri dikkate alınarak geliştirilmiştir. Oysa bu araştırmada SED ölçeği yalnızca ilk ve ortaöğrenimdeki öğrencilere uygulanacağından bu iki madde çıkarılmıştır.

On maddenin yer aldığı SED ölçeği, bir ön çalışmada, lise üçüncü sınıf öğrencilerine ($n = 22$) uygulanmış ve ölçeğin içtutarlık katsayısı .721 olarak bulunmuştur. Ölçekte yer alan her bir maddeden alınan puanla, ölçeğin tümünden alınan toplam puan arasındaki korelasyonlar, .19 ile (4. madde: oturulan evin mülkiyeti) .83 (10. madde: ailenin sahip olduğu eşyalar) arasında değişmektedir. Bu şekliyle de ölçeğin oldukça tutarlı olduğu ve SED belirlemede kullanılabileceği kabul edilmiştir.

Bir bireyin SED ölçeğinden aldığı puan, o bireyin ancak "gruba bağlı" olarak bulunduğu SED hakkında bilgi verir (Bacanlı, 1990). Başka bir deyişle, SED ölçeğinden alınan puan, bireyin ait olduğu sosyoekonomik düzeyi mutlak olarak belirtmez. Bu özelliği nedeniyle, Bacanlı'nın kullandığı bu ölçek üzerinde ayrıntılı bir geçerlik çalışmasına gereksinim duyulmamıştır (EK 2).

Verilerin Toplanması

Davranış Kimlikleme Formu ve Sosyoekonomik Düzey Ölçeği, Van İl Merkezindeki okullarda 20 Mart - 15 Nisan 1990 tarihleri arasında uygulanmıştır.

DKF için, öğrencilerin kimlik bilgilerini de içeren (yaş, cinsiyet, okul ve sınıf) bir Cevap Kağıdı hazırlanmış; öğrencilere DKF ile birlikte dağıtılmıştır. Öğrencilerden, öncelikle DKF'nin ilk sayfasında yer alan açıklamayı (yönergeyi) dikkatli bir biçimde okumaları, her bir madde için en uygun olan yanıtları Cevap Kağıdı'na işaretlemeleri istenmiştir.

Tüm öğrenciler DKF'nu tamamladıktan hemen sonra SED Ölçeği verilmiştir. SED Ölçeği için ayrı bir cevap kağıdı hazırlanmamış; öğrencilere, yanıtlarını aynı kağıt üzerinde işaretlemeleri söylenmiştir. Bu işlemlerin hepsi, bir ders için ayrılan süre içerisinde (40-45 dakika) rahatlıkla tamamlanmıştır.

Verilerin Çözümlemesi

Yaşın, cinsiyetin ve sosyoekonomik düzeyin eylem kimlikleme düzeyine etkisini incelemek için; yaş değişkeninin dört, cinsiyet ve SED değişkenlerinin ikiye düzeyde ele alındığı araştırma grubundan (I. GRUP) elde edilen veriler kullanılarak, 4 x 2 x 2'lik varyans analizi yapılmıştır. Varyans analizinde anlamlı etkisi olduğu belirlenen değişkenlerle ilgili veriler, t testi ile çözümlenmiştir.

Okul türünün ve okul türü ile yaş ve SED'in etkileşiminin eylem kimlikleme düzeyine etkisini incelemek amacıyla oluşturulan araştırma grubundan (II. GRUP) elde edilen veriler kullanılarak, 2 x 2 x 4'lük varyans analizi yapılmıştır. Varyans analizinde anlamlı

etkisi olduğu belirlenen değişkenlerle ilgili veriler, t testi ile çözümlenmiştir.

III. Bölümde, araştırmada elde edilen bulgulara ve bunların yorumlarına yer verilmiştir.

BÖLÜM III

BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde öncelikle yaş, cinsiyet, sosyoekonomik düzey ve okul türüne ilişkin olarak elde edilen veriler; daha sonra da sırasıyla I) yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik düzeyin eylem kimlikleme düzeyine etkisi ve II) yaş, sosyoekonomik düzey ve okul türünün eylem kimlikleme düzeyine etkisi konularındaki bulgular ve yorumlar verilmiştir.

Tablo 6. Yaş, Cinsiyet, SED ve Okul Türü Değişkenlerine Göre Oluşturulan Grupların DKF Puanı Ortalamaları ve Standart Sapmaları.

Değişkenler		n	X	S
Yaş Grubu	11-12 yaş	55	12.87	5.54
	13-14 yaş	55	16.62	3.98
	15-16 yaş	60	18.13	3.29
	17-18 yaş	60	17.8	3.74
Cinsiyet	Kız	112	16.96	4.53
	Erkek	118	15.91	4.76
SED	Alt SED	110	16.45	4.61
	Üst SED	120	16.38	4.74
Okul Türü (Lise Düzeyinde)	Genel Lise	60	18.20	3.46
	Tic. Lisesi	60	18.26	3.61
	End. Mes. Lis.	55	16.76	3.48
	İmam Hatip Lis.	51	16.59	4.37

Yaş, Cinsiyet ve Sosyoekonomik Düzeyin Eylem Kimlik- leme Düzeyine Etkisine İlişkin Bulgular

Değişik yaşlarda bulunan ve farklı sosyoekonomik düzeydeki ailelerden gelen kız ve erkek öğrencilerin (I. Grup) Davranış Kimlik-
leme Formundan aldıkları puanların aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7. Yaş, Cinsiyet ve SED'e Göre Oluşturulan Gruplardaki Öğrencilerin DKF Puanlarının Ortalamaları ve Standart Sapmaları.

YAŞ GRUP- LARI	ALT SED						ÜST SED					
	KIZLAR			ERKEKLER			KIZLAR			ERKEKLER		
	n	X	S	n	X	S	n	X	S	n	X	S
11-12	12	12.91	4.1	13	14.1	5.9	15	14	5.6	15	11.9	5.6
13-14	10	17.2	4.9	15	15.5	3.8	15	18.1	3.4	15	16.7	4.0
15-16	15	18.6	3.0	15	17.1	3.8	15	19.5	2.7	15	17.3	3.5
17-18	15	18.3	4.0	15	17.8	3.9	15	17.1	3.6	15	18.1	3.8

Yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik düzeyin eylem kimlikleme düzeyine etkisini belirlemek amacıyla, Tablo 7'deki veriler kullanılarak, 4 x 2 x 2'lik varyans analizi yapılmıştır. Bu analizin sonuçları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8. Farklı SED'lerdeki Ailelerden Gelen, Değişik Yaşlardaki Kız ve Erkek Öğrencilerin DKF Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları.

Varyansın					
Kaynağı	KT	SD	KO	F	P
Toplam	5034.24	229	-	-	-
Yaş	984.62	3	328.21	18.02	.01 ^x
Cinsiyet	63.23	1	63.23	3.47	-
SED	0.17	1	0.17	0.01	-
Yaş X Cins.	50.19	3	16.73	0.92	-
Yaş X SED	20.72	3	6.91	0.38	-
Cins. X SED	1.62	1	1.62	0.09	-
Yaş X Cins. X SED	17.04	3	5.68	0.31	-
Hata	3896.65	214	18.21	-	-

^xP < .01

Tablo 8'de verilen varyans analizi sonuçlarından da görüldüğü gibi; yaş değişkeninin eylem kimlikleme düzeyi üzerindeki etkisi anlamlı bulunmuştur (F = 18.02, Sd: 3 ve 214, P < .01). Cinsiyet ve SED değişkenlerinin eylem kimlikleme düzeyine etkisi ise anlamlı bulunmamıştır.

Yaş Değişkeninin Eylem Kimlikleme Düzeyine Etkisine İlişkin Bulgular

Tablo 8'de verilen varyans analizi sonuçları, yaş değişkeninin eylem kimlikleme düzeyini etkilediğini göstermektedir. Bu etkinin kaynağını bulmak amacıyla, değişik yaş gruplarındaki öğrencilerin DKF puanı ortalamaları arasındaki farklara t testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Değişik Yaş Gruplarındaki Öğrencilerin DKF Puanı Ortalamaları Arasındaki Farklara Uygulanan t Testi Sonuçları.

Yaş Grupları	11-12 yaş (X = 12.87)	13 - 14 yaş (X = 16.62)	17-18 yaş (X = 17.8)	15-16 yaş (X = 18.13)
15 - 16 yaş	5.26 ^x	1.51	0.33	-
17 - 18 yaş	4.93 ^x	1.18	-	
13 - 14 yaş	3.75 ^x	-		
11 - 12 yaş	-			

^xP < .01

Tablo 9'da görüldüğü gibi, 11-12 yaş grubundaki öğrencilerin DKF puanı ortalaması, diğer yaş gruplarındaki öğrencilerin DKF puanı ortalamalarından düşüktür ve ortalamalar arasındaki farklar .01 düzeyinde anlamlıdır.

13 - 14, 15-16 ve 17-18 yaş gruplarının ortalamaları arasındaki farkların ise anlamlı olmadığı görülmüştür.

Bu bulgulara dayanılarak, eylem kimlikleme düzeyinin 11-12 yaşlarından sonra belirgin bir şekilde yükseldiği, 13-14 yaşlarında belli bir düzeye ulaştığı ve en azından 17-18 yaşlarına kadar bu düzeyde kaldığı söylenebilir.

11-12 yaşlarından sonra eylem kimlikleme düzeyinin yükselmesi, bireylerin zihinsel gelişimi ile açıklanabilir. Zira, Piaget'nin zihinsel gelişim kuramına göre bu yaşlar somut işlemsel dönemden soyut işlemsel döneme geçiş yaşlarını içermektedir. Eylem kimlikleme bilişsel bir süreç olduğundan, soyut işlemsel döneme geçişle birlikte eylem kimlikleme düzeyinin yükselmesi beklendik bir bulgudur.

Cinsiyet Değişkeninin Eylem Kimlikleme Düzeyine Etkisine İlişkin Bulgular

Tablo 8'de verilen varyans analizi sonuçlarına göre, cinsiyetin eylem kimlikleme düzeyine etkisi yoktur. Bu bulgu, Vallacher ve Wegner'ın (1989) elde ettiği bulgularla tutarlıdır. Eylem kimlikleme kuramına göre, eylem kimlikleme düzeyi kişinin çeşitli eylem alanlarındaki deneyim miktarı ile ilişkilidir. Daha önce de değinildiği gibi, bir kişinin cinsiyeti ile deneyimli olduğu eylem alanları ya da türleri arasında ilişki olabilir. Örneğin, cinsiyet rolü öğretimindeki

farklılıklar nedeniyle, kızların ev işlerinde daha deneyimli, erkeklerin de mekanik beceriler gerektiren işlerde daha deneyimli oldukları söylenebilir. Ancak, deneyim alanları farklı bile olsa, deneyim miktarı açısından genelde cinsler arasında bir farklılık olduğu varsayılmaz. Araştırmada elde edilen bulgular, kız ve erkeklerin deneyim alanları farklı bile olsa, bu farkın eylem kimlikleme düzeyine yansımadığını göstermektedir.

Sosyoekonomik Düzey Değişkeninin Eylem Kimlikleme Düzeyine Etkisine İlişkin Bulgular

Alt ve üst sosyoekonomik düzeydeki kişilerin çeşitli eylem alanlarında deneyim kazanma olasılıklarının farklı olabileceğine, bu durumun üst sosyoekonomik düzeydeki kişiler lehine eylem kimlikleme düzeyine yansıyabileceğine daha önce değinilmişti. Oysa, Tablo 8'de de görüldüğü gibi, sosyoekonomik düzeyin eylem kimlikleme düzeyine etkisi olmadığı bulunmuştur. Kağıtçıbaşı'nın (1972) belirttiği gibi, "bir kişinin varlığının makro özellikleri, yani toplumsal sistem içinde yerinin neresi olduğu ile psikolojik dünyasının mikro özellikleri arasında doğrudan doğruya bir ilişki göstermek olanaksızdır" (Kağıtçıbaşı, 1972, s. 86). Kağıtçıbaşı (1972), çok sayıda değişken kullanılan sosyal bilim araştırmaları için bunun tipik bir durum olduğunu belirtir. Yukarıda sözü edilen bulgu da, sosyoekonomik düzeyin, psikolojik bir boyut olan eylem kimlikleme düzeyine yansımayaşının bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Ancak, Kağıtçıbaşı'nın "sosyoekonomik etkenlerin psikolojik boyutlara yeterince yansımadağı" görüşü tartışmaya açıktır. Zira, sosyoekonomik etkenlerle bireylerin kişilik yapısı, dil gelişimi, algılama biçimi gibi pekçok psikolojik boyut arasında ilişki olduğı bilinmektedir. Araştırmada SED'in eylem kimlikleme düzeyine etkisi olmadığına ilişkin olarak elde edilen bulgunun bir nedeni, araştırmada kullanılan SED Ölçeğı olabilir. Zira bu ölçek, kişilerin SED'lerini gruba bağılı olarak belirlemektedir. Kişilerin SED'lerini mutlak olarak belirleyen bir ölçek kullanılarak SED'in eylem kimlikleme düzeyine etkisi yeniden incelenebilir.

Yaş, Sosyoekonomik Düzey ve Okul Türünün Eylem Kimlikleme Düzeyine Etkisine İlişkin Bulgular

Farklı sosyoekonomik düzeydeki ailelerden gelen ve farklı programlar uygulayan liselerde öğrenim görmekte olan, 15-16 ve 17-18 yaşlarındaki öğrencilerin (II. Grup), DKF'den aldıkları puanların aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları, Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10. Yaş, Sosyoekonomik Düzey ve Okul Türü'ne Göre Oluşturulan Gruplardaki Öğrencilerin DKF'den Aldıkları Puanların Ortalamaları ve Standart Sapmaları.

OKUL TÜRÜ	ALT SED						ÜST SED					
	15-16 Yaş			17-18 Yaş			15-16 Yaş			17-18 Yaş		
	n	X	S	n	X	S	n	X	S	n	X	S
Genel Lis.	15	17.66	2.90	15	18.4	4.70	15	18.8	3.07	15	17.93	3.26
Tic. Lis.	15	18.60	3.48	15	17.1	4.38	15	19.8	2.93	15	17.53	3.36
End. Mes.	15	17.26	3.10	15	17.6	4.33	10	15.8	3.19	15	16.07	3.24
İm.H. Lis.	15	16.66	4.13	15	17.5	4.73	11	15.0	5.06	10	16.08	3.70

Yaş, sosyoekonomik düzey ve okul türünün eylem kimlik-leme düzeyine etkisini saptamak amacıyla, Tablo 10'daki veriler kullanılarak 2 x 2 x 4'lük bir varyans analizi yapılmış, sonuçlar Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. Yaş, Sosyoekonomik Düzey ve Okul Türü Değişkenlerine Göre Oluşturulan Grupların DKF Puanlarının Varyans Analizi Sonuçları.

Varyansın Kaynağı	KT	SD	KO	F	P
Toplam	3278.50	225	-	-	-
Yaş	2.56	1	2.56	0.179	-
SED	2.77	1	2.77	0.194	-
Okul Türü	136.88	3	45.63	3.202	.05 ^x
Yaş x SED	6.65	1	6.65	0.466	-
Yaş x Okul Türü	70.92	3	23.64	1.659	-
SED x Okul Türü	57.66	3	19.22	1.349	-
Yaş x SED Okul Türü	7.54	3	2.51	0.176	-
Hata	2993.52	210	14.25	-	-

^xP < .05

Tablo 11'de görüldüğü gibi, yaş ve sosyoekonomik düzey değişkenlerinin tek başlarına ya da okul türü ile etkileşerek, eylem kimlikleme düzeyini etkilemedikleri, yalnızca okul türü değişkeninin eylem kimlikleme düzeyi üzerinde etkili olduğu ($F = 3.202$, Sd: 3 ve 210, $P < .05$) bulunmuştur.

Okul Türü Değişkeninin Eylem Kimlikleme Düzeyine Etkisine İlişkin Bulgular

Okul türünün eylem kimlikleme düzeyine etkisinin kaynağını saptamak amacıyla, farklı tür liselerdeki öğrencilerin DKF puanı ortalamaları arasındaki farklara uygulanan t testi sonuçları, Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. Farklı Türdeki Liselerde Öğrenim Gören Öğrencilerin DKF Puanı Ortalamaları Arasındaki Farklara Uygulanan t Testi Sonuçları.

	Ticaret L.	Genel L.	End. M. L.	İmam H. L.
OKULLAR	($X = 18.26$)	($X = 18.20$)	($X = 16.76$)	($X = 16.59$)
İmam Hatip L.	1.67 ^x	1.50 ^x	0.06	-
End. Mes. L.	1.61 ^x	1.44 ^x	-	
Genel Lise	0.17	-		
Ticaret L.	-			

^x $P < .05$

Tablo 12'de görüldüğü gibi, Ticaret Lisesi ve Genel Lise öğrencilerinin DKF puanı ortalamaları ile İmam Hatip ve Endüstri Meslek Lisesi öğrencilerinin DKF puanı ortalamaları arasındaki farklar anlamlıdır. Buna karşılık, Ticaret Lisesi ile Genel Lise öğrencilerinin DKF puanı ortalamaları arasındaki fark anlamlı değildir. Aynı şekilde, İmam Hatip Lisesi ile Endüstri Meslek Lisesi öğrencilerinin DKF puanı ortalamaları arasındaki fark da anlamlı bulunmamıştır.

Bu bulgulara dayanılarak, Endüstri Meslek Lisesi ve İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin eylem kimlikleme düzeyinin, Genel Lise ve Ticaret Lisesi öğrencilerinden daha düşük olduğu söylenebilir.

Okul türüne ilişkin olarak elde edilen bulgular (Ticaret Lisesi dışında), eylem kimlikleme kuramında öne sürülen görüşleri desteklemektedir. Daha öncede değinildiği gibi, yapılan işin ayrıntılarına ve mekanik yönlerine dikkat etmeyi gerektiren durumlarda uzun süre bulunmak, eylemleri alt düzeyde kimlikleme eğilimine yol açmaktadır. Endüstri Meslek ve İmam Hatip Liselerinin amaçlarının ve bu liselerde uygulanan programların, yukarıdaki tanıma uygun ortamlar içerdikleri söylenebilir. Çünkü Endüstri Meslek Liseleri ve İmam Hatip Liseleri, belli meslek alanlarına ara eleman yetiştirmeye yönelik programlar uygulamaktadırlar. Bu liselerdeki öğrencilerin, hem okulda başarılı olabilmeleri için hem de o mesleğin ayrıntılarını ve tehlikeli yönlerini öğrenebilmeleri için,

işlerin nasıl yapıldığına dikkat etmeleri gerekir. Aksi durumda, örneğin bir Endüstri Meslek Lisesi öğrencisi, atölye dersinde bir kaza ve yaralanma ile sonuçlanabilecek bir duruma neden olabilir. İmam Hatip Lisesindeki öğrenciler de, yaptıkları eylemlerin mekanik yönlerinin ve ayrıntılarının önemli görüldüğü bir ortamda bulunmaktadır. Örneğin; İmam Hatip Lisesi öğrencisi, namazın nasıl kıldırıldığı, abdestin nasıl alındığı, namaz kılarken ya da kıldırırken ellerin nerede ve hangi pozisyonda tutulması gerektiği, v.b. gibi; dini kuralların amacı ve felsefesinden daha çok mekanik yönlerine dikkat etmek durumundadır. Bu nedenle, eylemleri alt düzeyde kimliklemeleri beklendik bir bulgudur. Oysa Genel Liseler, belli meslek alanlarına eleman yetiştirmekten çok, öğrencilerini yüksek öğretime hazırlayan kurumlardır. Genel Lise öğrencisi, mezun olduğunda bir meslek sahibi olamayacağını da bildiği için üç yıl boyunca üniversite sınavlarını kazanıp kazanamayacağını düşünmek durumundadır. Başka bir deyişle, lise öğrenimi boyunca yaptıklarının ya da yapmadıklarının gelecekteki sonuçlarına karşı daha duyarlı olması gereken bir durumdadır. Böyle bir ortamda uzun süre bulunmak da, eylem kimlikleme kuramında öne sürüldüğü gibi, eylemleri üst düzeyde kimlikleme eğilimine yol açmaktadır. Araştırmada, Genel Lise öğrencilerinin, İmam Hatip ve Endüstri Meslek Lisesi öğrencilerine göre, eylemleri daha üst düzeyde kimliklediklerine ilişkin olarak elde edilen bulgular, kuramda öne sürülen görüşleri desteklemektedir.

Ticaret Lisesi'nin, İmam Hatip ve Endüstri Meslek Liseleri gibi bir tür meslek lisesi olmasına karşın, Ticaret Lisesi öğrencilerinin eylem kimlikleme düzeyinin Genel Lise öğrencileriyle aynı düzeyde olduğu bulunmuştur. Bu bulgu, Ticaret Lisesinde uygulanan programın, diğer meslek liselerinde uygulanan programlardan çok, Genel Lise programına benzemesi ile açıklanabilir. Zira Çobanoğlu'nun da (1982) belirttiği gibi Ticaret Liseleri Genel Lise eğitimi yanında meslek eğitimi vererek, yüksek öğrenime devam etmedikleri takdirde mezunlarının çalışma yaşamında yer almalarına olanak sağlamaktadır. Hatta bu yazara göre; Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda Ticaret Liselerinin ayrı bir okul türü olmaktan çıkartılması ve programlarının uygulanması Genel Liseler çerçevesinde ele alınarak mekansal birlik ve bütünlük sağlanması önerilmektedir. Ticaret Lisesi öğrencilerinin eylem kimlikleme düzeyinin Genel Lise öğrencilerinin eylem kimlikleme düzeyine benzemesi bu çerçevede değerlendirilebilir.

BÖLÜM IV

ÖZET, SONUÇ VE ÖNERİLER

Özet

Eylem kimlikleme, kişinin kendi davranışlarını yorumlama ve etiketleme sürecidir. Belli bir eylem, farklı şekillerde betimlenebilir ve değişik şekillerde kimliklenebilir. Bu nedenle, belli bir eylemi ifade eden, farklı düzeylerde pekçok kimlik vardır. Bir eylemi betimleyen kimliklerin hepsi, o eylemin kimlik yapısını oluşturur. Bir eylemin kimlik yapısı içerisinde yer alan kimlikler, hiyerarşik bir düzen oluştururlar. Bu hiyerarşinin alt düzeylerindeki kimlikler o eylemin mekanik yönlerini ve nasıl yapıldığını açıklarken; üst düzeydeki kimlikler daha çok o eylemin amaçlarını ve niçin yapıldığını açıklar.

Eylem kimlikleme kuramının üç temel ilkesi vardır: 1) Bir eylem, o eylemin başat kimliğine göre sürdürülür, 2) Eğer bir eylem

için aynı anda hem alt düzeyde hem de üst düzeyde kimlikler var ise, üst düzeydeki kimliğin başat olması yönünde bir eğilim ortaya çıkar, 3) Eğer bir eylem o andaki başat kimlikle sürdürülemez ise, daha alt düzeyde bir kimliğin başat olması yönünde bir eğilim ortaya çıkar. Eylem kimlikleme kuramına göre, belli bir eylem için farklı düzeylerde ve çok sayıda kimlik olmasına karşın, o anda kişi için bu kimliklerden yalnızca birisinin başatlığı söz konusudur. Bir eylemin hangi düzeydeki kimliğinin başat olacağını ya da hangi düzeyde kimlikleneceğini belirleyen çeşitli etmenler vardır. Davranışın zorluğu, davranışın içinde olduğu ortam, kişinin deneyim miktarı ve davranışları üst düzeyde kimlikleme eğilimi, bu etmenler arasında sayılabilir. Bununla beraber, genelde, eylem kimlikleme düzeyi açısından bireysel farklılıklar olduğu bulunmuştur. Bu, bazı insanların eylemleri alt düzeylerde kimlikleme, bazı insanların ise üst düzeylerde kimlikleme eğiliminde olduğu anlamına gelir. Kurama göre bu bir kişilik özelliği değil, yalnızca kişiliğin bir boyutudur.

Eylem kimlikleme düzeyindeki bireysel farklılığın olası nedenleri arasında; kişinin çeşitli eylem alanlarındaki deneyim miktarı ile, yapılan işin ayrıntılarına ya da uzun dönemli sonuçlarına dikkat etmeyi gerektiren ortamlarda uzun süre bulunması üzerinde önemle durulmaktadır. Bu araştırmada yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik durumun çeşitli eylem alanlarındaki deneyim miktarı ile ilişkili olabileceği düşünülerek, bu değişkenlerin eylem kimlikleme

düzeyine etkisi ele alınmıştır. Ayrıca, genel lise ile meslek liselerinin, yapılan işin uzun dönemli sonuçlarına ya da işin mekanik yönlerine dikkat etmeyi gerektiren durumlar içerdiği düşünülerek, okul türünün eylem kimlikleme düzeyine etkisi ele alınmıştır.

Araştırmada iki ayrı denek grubu kullanılmıştır. Birinci grupta ($n = 230$); yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik düzeyin eylem kimlikleme düzeyine etkisini incelemek için, 4 değişik yaş grubunda, alt ve üst sosyoekonomik düzey ailelerden gelen kız ve erkek öğrenciler yer almaktadır. İkinci grupta ise ($n = 226$); iki değişik yaş grubunda, alt ve üst sosyoekonomik düzey ailelerden gelen ve farklı türdeki liselerde öğrenim görmekte olan öğrenciler yer almaktadır.

Araştırmada, eylem kimlikleme düzeyini belirlemek için, araştırmacı tarafından Türkçe'ye uyarlanan Davranış Kimlikleme Formu ile, Bacanlı tarafından geliştirilen Sosyoekonomik Düzey Ölçeği kullanılmıştır.

Elde edilen veriler; yaş, cinsiyet ve sosyoekonomik durumun eylem kimlikleme düzeyine etkisini belirlemek için $4 \times 2 \times 2$ 'lik varyans analizi ile; yaş, sosyoekonomik durum ve okul türünün eylem kimlikleme düzeyine etkisini belirlemek için de $2 \times 2 \times 4$ 'lük varyans analizi ile çözümlenmiştir.

Araştırma sonunda elde edilen bulgular şunlardır:

1) 11-12 yaş grubundaki deneklerin eylem kimlikleme düzeyi, 13-14, 15-16 ve 17-18 yaş grubundaki deneklerin eylem kimlikleme düzeyinden daha düşüktür. 13 - 14, 15 - 16 ve 17-18 yaş gruplarındaki deneklerin eylem kimlikleme düzeyleri arasında ise anlamlı bir fark yoktur.

2) Kız ve erkek deneklerin eylem kimlikleme düzeyleri arasında anlamlı bir fark yoktur.

3) Alt ve üst sosyoekonomik düzey ailelerden gelen deneklerin eylem kimlikleme düzeyleri arasında anlamlı bir fark yoktur.

4) Genel Lise ve Ticaret Lisesi öğrencilerinin eylem kimlikleme düzeyi, İmam Hatip Lisesi ve Endüstri Meslek Lisesi öğrencilerinin eylem kimlikleme düzeyinden yüksektir. Genel Lise ve Ticaret Lisesi öğrencilerinin eylem kimlikleme düzeyleri arasında ise anlamlı bir fark yoktur. İmam Hatip Lisesi ve Endüstri Meslek Lisesi öğrencilerinin eylem kimlikleme düzeyleri arasında da, aynı şekilde anlamlı bir fark yoktur.

Bu bulgulara dayanılarak, 11-12 yaşlarından 13 - 14 yaşlarına geçişin eylem kimlikleme düzeyini etkilediği; cinsiyetin ve sosyoekonomik düzeyin, eylem kimlikleme düzeyini etkilemediği; İmam Hatip ve Endüstri Meslek Liselerinde öğrenim gören

öğrencilerin, Genel Lise ve Ticaret Lisesi öğrencilerine göre, eylemleri daha alt düzeylerde kimlikledikleri söylenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Eylem kimlikleme kuramında, kişinin deneyim miktarının ve farklı yaşam durumlarında uzun süre bulunmanın, eylem kimlikleme düzeyinde bireysel farklılığa yol açabileceği öne sürülmektedir. Bu araştırmada elde edilen bulgular, kuramda öne sürülen bu görüşleri büyük ölçüde desteklemektedir. Örneğin; farklı yaşam durumlarını içeren Genel Lise ve Ticaret Lisesi ile, Endüstri Meslek ve İmam Hatip Lisesi öğrencilerinin eylem kimlikleme düzeylerinin farklı olduğu bulunmuştur. Genel Lise öğrencileri ile Ticaret Lisesi öğrencileri arasında ve Endüstri Meslek Lisesi ile İmam Hatip lisesi öğrencileri arasında ise, eylem kimlikleme düzeyi açısından bir fark bulunmamıştır. İleride yapılacak olan araştırmalarda, çeşitli meslek alanlarında yıllardır çalışmakta olan kişiler kullanılarak , yukarıdaki görüş yeniden sınanabilir. Böyle bir araştırmada, gruplar arasındaki farkın daha çarpıcı olması beklenir.

Bu araştırmada eylem kimlikleme düzeyinin 12 - 13 yaşlarından 14 - 15 yaşlarına geçişle birlikte yükseldiği, 14 - 15 yaşlarından 17 - 18 yaşlarına kadar hemen hemen aynı düzeyde kaldığı; cinsiyet ve sosyoekonomik düzeyin ise eylem kimlikleme düzeyini etkilemediği bulunmuştur. Cinsiyetin, eylem kimlikleme

düzeyini etkilememesi anlaşılabilir bir bulgudur. Ancak, deneyim miktarı ile yakından ilişkili gibi görünen yaş ve sosyoekonomik düzeyin eylem kimlikleme düzeyine etkisi konusunda daha geniş kapsamlı araştırmalar yapılabilir. Bu çalışmalar, kuramın geliştirilmesinde ve eğitim alanına uygulanmasında önemli rol oynayacaktır.

KAYNAKÇA

- Andersen, S.M. ve Ross, L. (1984). Self-knowledge and social inference: I. The impact of cognitive / affective and behavioral data. **Journal of Personality and Social Psychology**, 46 (2), 280 - 293.
- Atkinson, J.W. ve Birch, D. (1977). The dynamics of action. B.B. Wolman (Ed.), **International Encyclopedia of Psychology, Psychoanalysis and Neurology**. Vol: 1, s. 213, New York: Aesculapius Publishers Inc.
- Bacanlı, H. (1990). **Kendini ayarlama becerisininin çeşitli değişkenlerle ilişkisi**. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara : A.Ü. Sosyal bilimler Enstitüsü.
- Barker, R.G. (1964). The ecological environment. In R.G. Barker ve P.V. Gump (Eds.), **Big school - small school**. Stanford, California: Stanford University Press.

Baron, R.R. ve Byrne, D. (1987). **Social psychology: Understanding human interaction** (5th Ed.). Boston: Allyn and Bacon Inc.

Baumeister, R.F. (1984). Choking under pressure: Self-consciousness and paradoxical effects of incentives on skillfull performance. **Journal of Personality and Social Psychology**, 46 (3), 610 - 620.

Borg, W.R. ve Gall, M.R. (1983). **Educational research: an introduction**. New York: Longman Inc.

Brown, R.R. (1967). How shall a thing be called? In E.P. Hollander ve R.G. Hunt (Eds.), **Current perspectives in social psychology** (2nd. Ed.). Oxford University Press.

Bruning J.L. ve Kintz, B.L. (1968). **Computational handbook of statistics**. Illinois: Scott, Foresman and Company.

Bem, D.J. (1972). Self - perception theory. In L. Berkowitz (Ed.), **Advances in experimental social psychology**, Vol: 6, 1-62. New York: Academic Press.

Colley, A.M. ve Beech, J.R. (1988). Grounds for reconciliation: Some preliminary thoughts on cognition and action. In A.M. Colley ve J.R. Beech (Eds.), **Cognition and action in skilled behavior**. North-Holland: Elsevier Science Publishers B.V.

Çobanoğlu, A. (1982). Örgün ve yaygın mesleki - teknik eğitim.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Hazırlık Çalışmaları:

Eğitim Sektör Raporu. DPT Yayınları, No: 1857.

Freedman, J.L., Sears, D.O. ve Carlsmith, J.M. (1989). **Sosyal psikoloji** (Çev. Ali Dönmez). İstanbul: Ara yayıncılık.

Glasser, W. ve Zunin, L.M. (1979). Reality therapy. In J.R. Corsini (Ed.), **Current Psychotherapies**. Illinois: Peacock Publishers, Inc.

Glasser, W. (1981). **Station of mind**. New York: Harper and Row Publisher.

_____. (1984). **Control theory**. New York: Harper and Row Publisher.

Goldman, A.I. (1970). **A theory of human action**. Englewood Cliff, NJ: Prentice - Hall Inc.

Gürkaynak, M.R. (1978). **Sosyal psikolojide ekolojik yaklaşım: Davranış alanı yöntemi ve bir uygulama**. Ankara: Kelaynak Yayınevi.

Gürkaynak, İ.S. (1979). **Sosyoekonomik düzey ve çocuk**. Ankara: Kelaynak yayınevi.

Heckhausen, H. ve Beckmann, J. (1990). Intentional action and action slips. **Psychological Review**, 97 (1), 36 - 48.

Heider, F. (1958). **The psychology of interpersonal relations**. New York: John Willey and Sons, Inc.

Hilgard, E.R. ve Bower, G.H. (1966). **Theories of learning** (3 th Ed.). New York: Meredith Publishing Company.

Huttenlucher, J., Smiley, P. ve Charney, R. (1983). Emergence of action categories in the child: Evidence from verb meanings. **Psychological Review**, 90 (1), 72 - 93.

Irwin, D.B. (1989). Action identification theory and the optimality hypothesis: The psychology of classroom examination performance, **Dissertation Abstracts International**, 50 (6), December.

Kağıtçıbaşı, Ç. (1972). **Sosyal değişimin psikolojik boyutları: İzmir lise öğrencileri üzerinde bir inceleme**. Ankara: Sosyal Bilimler Derneği Yayınları, A-5.

Langer, E.J. (1978). Rethinking the role of thought in social interaction. In J.H. Harvey, W. Ickes ve R.F. Kidd (Eds.), **New directions in attribution research**, Vol: 2, 35-58, Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Markus, H. (1980). The self in thought and memory. In D.M. Wegner ve R.R. Vallacher (Eds.), **The self in social psychology**. New York: Oxford University Press.

Miller, G.A., Galanter, E. ve Pribram, K.H. (1960). **Plans and the structure of behavior**. New York: Holt, Rinehart and Winston Inc.

Neisser, U. (1967). **Cognitive psychology**. Prentice - Hall Inc.

Romer, D. ve Revelle, W. (1984). Personality traits: Fact or Fiction? A critique of the Shweder and D'Andrade systematic distortion hypothesis. **Journal of Personality and Social Psychology**, 47 (5), 1028 - 1042.

Skinner, B.F. (1953). **Science and human behavior**. New York: McMillan.

Tezcan, M. (1985). **Eğitim sosyolojisi**. Ankara: A.Ü.E.B.F. yayınları.

Tuomela, R. (1977). **Human action and its explanation: A study on the philosophical foundations of psychology**. Boston: D. Reidel Publishing Company.

Vallacher, R.R. ve Wegner, D.M. (1985). **A theory of action identification**. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

Vallacher, R.R. ve Wegner, D.M. (1987). What do people think They're doing? Action identification and human behavior. **Psychological Review**, 94 (1), 3 - 15.

Vallacher, R.R. ve Wegner, D.M. (1989). Levels of personal agency: Individual variation in action identification. **Journal of Personality and Social Psychology**, 57 (4), 660 - 671.

Vallacher, R.R. ve Wegner, D.M. ve Frederick, J. (1987). The presentation of self through action identification. **Social Cognition**, 5 (3), 301-322.

Vallacher, R.R., Wegner, D.M. ve Somoza, M.P. (1989). That's easy for you to say: Action identification and speech fluency. **Journal of Personality and Social Psychology**, 56 (2), 199-208.

Valacher, R.R., Wegner, D.M., Park, C. ve Elly, R. (1982). [Identifications of the act of taking an exam], Yayınlanmamış Araştırma Verileri (Vallacher ve Wegner, 1985'de aktarılmıştır).

Vallacher, R.R., Wegner, D.M., Bordieri, J. ve Wenzlaff, R. (1981). [The self-presentation of action], Yayınlanmamış Araştırma Verileri (Vallacher ve Wegner, 1985'de aktarılmıştır).

Vallacher, R.R., Wegner, D.M. ve Cook, C. (1982). [Construction of the behavior identification form], Yayınlanmamış Araştırma Verileri (Vallacher ve Wegner, 1985, 1987 ve 1989'da aktarılmıştır).

Wegner, D.M. ve Vallacher, R.R. (1987). The trouble with action. **Social Cognition**, 5 (3), 179-190.

Wegner, D.M., Vallacher, R.R., Kiersted, G.W. ve Dizadji, D. (1986). Action identification in the emergence of social behavior. **Social Cognition**, 4 (1), 18-38.

Wegner, D.M., Vallacher, R.R., Macomber, G., Wood, R. ve Arps, K. (1984). The emergence of action. **Journal of Personality and Social Psychology**, 46 (2), 269-279.

Wegner, D.M., Gould, J. ve Vallacher, R.R. (1983). [Action identification level and behavior consistency], Yayınlanmamış Araştırma Verileri (Vallacher ve Wegner, 1985'de aktarılmıştır).

Wegner, D.M., Vallacher, R.R. ve Kelly, M. (1983). [Identifications of the act of getting married], Yayınlanmamış Araştırma Verileri (Vallacher ve Wegner, 1985 ve Baron ve Byrne, 1987'de aktarılmıştır).

Wegner, D.M., Richard, M. ve Vallacher, R.R. (1982). [Identifications of the act of rearing a child], Yayınlanmamış Araştırma Verileri (Vallacher ve Wegner, 1985'de aktarılmıştır).

- Wegner, D.M., Connaly, D., Shearer, D. ve Vallacher, R.R. (1983). [Disruption and identifications of the act of eating], Yayınlanmamış Araştırma Verileri (Vallacher ve Wegner, 1985'de aktarılmıştır).
- Wegner, D.M., Myers, R. ve Vallacher, R.R. (1982). [Identifications of the act of taking \$ 20], Yayınlanmamış Araştırma Verileri (Vallacher ve Wegner, 1985'de aktarılmıştır).
- Wegner, D.M. ve Vallacher, R.R. (1983). [Action identification level and maintenance indicator ratings], Yayınlanmamış Araştırma Verileri (Vallacher ve Wegner, 1985'de aktarılmıştır).
- Wegner, D.M., Vallacher, R.R. ve Dizadji, D. (1983). [Identifications of the act of drinking alcohol], Yayınlanmamış Araştırma Verileri (Vallacher ve Wegner, 1985'de aktarılmıştır).
- Wegner, D.M., Vallacher, R.R. ve Kiersted, G. (1981). [Disruption and identifications of the act of drinking coffee], Yayınlanmamış Araştırma Verileri (Vallacher ve Wegner, 1985'de aktarılmıştır).
- Wright, H.F. (1967). **Recording and analysing child behavior**. New York: Harper and Row.
- Zuroff, D.C. (1986). Was Gordon Allport a trait theorist? **Journal of Personality and Social Psychology**, 51 (5), 993 - 1000.

EKLER

EK 1. DAVRANIŞ KİMLİKLEME FORMU

EK 2: SOSYOEKONOMİK DÜZEY ÖLÇEĞİ

EK 1. DAVRANIŞ KİMLİKLEME FORMU

Değerli öğrenciler;

Herhangi bir davranış, birbirinden farklı pek çok ifade ile betimlenebilir. Örneğin, "daktilo kullanma" davranışı hem "yazı yazma" hem de "daktilonun tuşlarına basma" olarak betimlenebilir.

Aşağıda buna benzer bazı davranışlardan oluşan bir liste verilmiştir. Listedeki her davranış, birbirinden farklı iki seçenekle betimlenmiştir. Sizden yapmanızı istediğimiz şey, yukarıda verilen davranışı bu iki seçenekten hangisinin daha iyi betimlediğini (yani daha iyi ifade ettiğini) belirtmenizdir.

Örneğin:

- Sınıfta bulunma

A) Sandalyede oturma

B) Tahtaya bakma

Size göre "sınıfta bulunma" davranışını A ve B seçeneklerinde verilen ifadelerden hangisi daha iyi betimliyorsa, Cevap Kağıdı'nda o seçeneğin yanına bir işaret (x) koyarak tercihinizi belirtiniz.

Cevaplarınız için doğru veya yanlış diye birşey sözkonusu değildir. Önemli olan, sizin kişisel tercihinize göre bu iki seçenekten hangisinin yukarıdaki davranışı daha iyi betimlediğidir.

Ankete katıldığınız için şimdiden teşekkür ederim.

Arş. Gör. Selahattin ÖĞÜLMÜŞ

DAVRANIŞ KİMLİKLEME FORMU

1. Bir kişiye iyilik etme
 - + A) Bir kişinin mutlu olması için çalışma
 - B) Bir kimsenin yapacağı işlere yardım etme
2. Alış veriş yapma
 - A) Mal alıp karşılığında para verme
 - + B) İhtiyaçları karşılama
3. Orduya katılma
 - + A) Milli savunmaya yardım etme
 - B) Askere gitme
4. Çamaşır yıkama
 - + A) Çamaşırların kir ve kokularını giderme
 - B) Çamaşırları deterjanlı su ile çitleme
5. Elma toplama
 - + A) Yiyecek birşeyler edinme
 - B) Elmayı dalından koparma

6. Ağaç kesme
 - A) Balta veya testere kullanma
 - + B) Odun elde etme
7. Halı döşetmek için odanın ölçüsünü alma
 - + A) Odanın görünümünü değiştirmeye hazırlanma
 - B) Metre veya başka bir ölçme aracı kullanma
8. Bir kitap veya defteri ciltleme
 - A) Kitap veya defteri ciltle kaplama
 - + B) Kitap veya defteri koruma
9. Odayı boyama
 - A) Fırçayla duvarlara ve tavana boya sürme
 - + B) Odaya yeni bir görünüm verme
10. Kira ödeme
 - A) Ev sahibine para verme
 - + B) Aynı evde oturmaya devam etme
11. Evde çiçek yetiştirme
 - A) Saksıda çiçek büyütme
 - + B) Odayı güzelleştirme
12. Kapıyı kilitleme
 - A) Anahtarı kilide sokup çevirme
 - + B) Evi emniyetle alma

13. Evlenme

- + A) Aile kurma
- B) Bir kadınla veya bir erkekle nikahlanma

14. Ağaca tırmanma

- + A) Yüksekklere çıkma
- B) Dallara tutunma

15. Kişilik testi doldurma

- A) Testteki soruları cevaplama
- + B) Nasıl bir kişi olduğunu gösterme

16. Diş fırçalama

- + A) Diş çürümelerini önleme
- B) Diş fırçası ile dişleri temizleme

17. Sınava girme

- + A) Bilgi düzeyini gösterme
- B) Sınav sorularını cevaplandırma

18. Birisiyle selamlaşma

- A) "Merhaba" deme
- + B) Arkadaşlığını gösterme

19. Sobayı yakma

- A) Sobaya odun-kömür koyarak tutuşturma
- + B) Odayı veya evi ısıtma

20. Yemek yeme

+ A) Beslenme

B) Ağızdaki lokmayı çiğneme ve yutma

21. Odanın ışığını yakma

A) Işığın düğmesine basma

+ B) Odayı aydınlatma

22. Zengin olma

+ A) Daha rahat (iyi) yaşama

B) Çok para sahibi olma

23. Dişçiye dolgu yaptırma

+ A) Dişi koruma

B) Tedavi olma

24. Çocukla konuşma

+ A) Çocuğa birşeyler öğretme

B) Çocuğa, anlayabileceği basit kelimelerle hitap etme.

25. Kapının zilini çalma

A) Parmakla kapı ziline basma

+ B) Evde birisinin olup olmadığına bakma

Not: + işareti bulunan seçenekler üst düzeydedir.

EK II. SOSYOEKONOMİK DÜZEY ÖLÇEĞİ

Değerli Öğrenciler;

Aşağıdaki soruları, içinde yetiştiğiniz aileyi gözönüne alarak yanıtlayınız.

1. Babanızın öğrenim durumu:
 - A) Hiçbir okul mezunu değil
 - B) İlkokul mezunu
 - C) Ortaokul / Lise mezunu
 - D) Üniversite / Yüksek okul mezunu
2. Annenizin öğrenim durumu:
 - A) Hiçbir okul mezunu değil
 - B) İlkokul mezunu
 - C) Ortaokul / Lise mezunu
 - D) Üniversite / Yüksek okul mezunu

3. Ailenizdeki birey sayısı (siz ve evlenenler dahil)
- A) 8 kişi ya da daha fazla
 - B) 6 - 7 kişi
 - C) 4 - 5 kişi
 - D) 3 kişi
4. Oturduğunuz ev kime ait?
- A) Kira
 - B) Lojman
 - C) Kendimize ait
5. Evinizdeki oda sayısı (mutfak hariç)
- A) Tek oda
 - B) Tek oda ve salon
 - C) İki oda ve salon
 - D) Üç ya da daha fazla oda ve salon
6. Oturduğunuz evin ısıtma düzeni:
- A) Soba
 - B) Kalorifer
 - C) Kat kaloriferi
7. Ailenizin ortalama aylık geliri ne kadardır?
- A) 400.000 TL'den az
 - B) 400.000 - 1.000.000 TL. arası
 - C) 1.000.000 TL.'den fazla

8. Babanızın mesleği:
- A) İşçi (tarım, sanayi, v.b.)
 - B) Memur
 - C) Esnaf / Tüccar
 - D) Serbest meslek (Doktor, Avukat, Mühendis v.b.)
9. Annenizin mesleği
- A) Ev kadını
 - B) İşçi
 - C) Memur
 - D) Serbest meslek (doktor, avukat, v.b.)
10. Aşağıdakilerden ailenizin sahip olduğu eşyaları işaretleyiniz:
- Buzdolabı - Renkli TV - Video - Bilgisayar
 - Çamaşır Makinesi - Telefon - Yazlık ev - Özel araba

SUMMARY

This study, consisting of four parts, investigates the effects of age, gender, socio-economic status and the type of high school on action identification.

The first part of the study includes the theoretical explanations of the process of action identification, the problem, the aim and the importance of the study.

The second part contains the research procedure, instruments used in the study, and analysis of the data.

The third part of the study is involved with findings, and discussion.

The fourth part consists of the summary, conclusions, and suggestions for future research.

The results of the study show that

1. the level of action identification increases between the ages of 11-12 and 13-14. No significant change was found in the ages from 13-14 to 17-18.

2. gender and SES don't have an influence on the level of action identification.

3. normal and Trade High School students identify an action on higher levels than Industry Career High School students and Religious Studies High School students.